

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VAN
GESCHIEDENISLERAREN IN NEDERLAND (V.G.N.)

LIJST DE INHOUD:

- IN MEMORIAM H.J. NANNEN
- ABSTRACTOCCUPATIONIS 1872
- HERMANN DÖRING, SIKULPAAP VAN DE MACHT
- MEDEDELINGEN VAN DE O.E.G.E.S.-2

KLEIO

VERENIGING VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (V.G.N.)

BESTUUR

DRS. H. ULRICH, *voorzitter*, Vronkenlaan 63, Leiderdorp, tel. 01710-44780.

DRS. E.A.J. OUDENHOVEN, *1e vice-voorzitter*, Burg. Van Grotenhuisstraat 30, Oosterhout-Z., N.Br., tel. 01620-6665.

A.L. VERHOOG, *2e vice-voorzitter*, Drakenstein 8, Leiderdorp, tel. 01710-41127.

C.L.A. DANIELS, *1e secretaris*, Apolloplantsoen 23, Zaandam, tel. 02980-65602.

MEJ. DRS. R.E. NOORDIJK, *2e secretaresse*, Allard Piersonstraat 11 D, Rotterdam, tel. 010-234875.

DRS. B. VAN LINGEN, *penningmeester*, Pieperslaan 14, Ellecom, Gld., tel. 08330-5351, postrekening 128701, t.n.v. penningmeester van de VGN te Ellecom, Gld.

L.W. BOOGERT, *comm. Pedak*, Wielengahof 21, Delft, tel. 015-44029.

H. DE RUYTER, *redactie Kleio*, Kon. Wilhelminalaan 22, Leidschendam, tel. 01761-3657.

DRS. H.W. TIMMER, *P.A.-commissie*, Cordell Hullplaats 61, Rotterdam, tel. 010-214865.

J.G. TOEBES, *Didactiekcommissie*, Groesbeekseweg 436, Nijmegen, tel. 08800-30383.

LEDENADMINISTRATIE

Aangifte en afschrijvingen van leden en informatie over contributiebetaling zenden aan: **Administratie V.G.N., mevr. A.J. de Vries-van Doornen, Van Heuven Goedhartstraat 3, Voorschoten, tel. 01717-4443.** Bij aangifte wordt verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnummer, adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft.

CONTRIBUTIES

Contributies vanaf 1 januari 1971.

Gewone leden: a. docenten havo, v.w.o. en h.b.o.

f 45,—

b. docenten mavo

f 30,—

Buitengewone leden: a. gepensioneerden en b. zij die wel geschiedenisbevoegdheid bezitten, maar geen les geven op scholen voor mavo, v.w.o. en h.b.o.

f 25,—

Aspirantleden:

f 25,—

Echtparen:

f 50,—

KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van leraren Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (V.G.N.), verschijnt tien maal per jaar.

REDACTIE

H. DE RUYTER, *voorzitter*, Kon. Wilhelminalaan 22, Leidschendam, tel. 01761-3657.

MEJ. DRS. G.K.H. SCHURING, *secretaresse*, Lange Nieuwstraat 8, Utrecht, tel. 030-318095.

C.M.H. BOSCH, Bloemendaal.

DRS. B. VAN LINGEN, Ellecom, Gld.

DR. P. VAN DER MEULEN, Bilthoven.

C.S. RUTSEN, Mijdrecht.

DRS. L.M.G.P. SMEETS, Doorn.

DRS. S.Y.A. VELLENGA, Utrecht.

Abonnementen: voor leden gratis, voor niet-leden f 25,— per kalenderjaar.

Actieve leraren/leraressen kunnen alleen met goedvinden van het bestuur van de V.G.N. in aanmerking komen voor een abonnement.

Abonnementen opgeven aan: **Administratie V.G.N., mevr. A.J. de Vries-van Doornen, Van Heuven Goedhartstraat 3, Voorschoten, tel. 01717-4443.**

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen uit dit nummer is slechts toegestaan na onze schriftelijke goedkeuring.

De redactie.

IN MEMORIAM H.J. NANNEN*

Op vrijdag 16 juni j.l. overleed, na een langdurige en ernstige ziekte, ons lid van verdienste drs. H.J. Nannen.

Tot aan zijn pensionering, een aantal jaren terug, was Nannen leraar aan het Christelijk Gymnasium in Den Haag. Bekendheid kreeg hij ook als één van de negen auteurs van de serie "Wereld in wording".

Velen van ons kennen hem echter vooral als de eerste voorzitter van de Commissie postacademiale vorming voor geschiedenisleraren. Reeds vroeg had hij het grote belang en de noodzaak van deze vorm van onderwijs ingezien. Toen als vervolg op de collegedagen de eerste universitaire werk cursussen werden opgezet, behoorde Nannen dan ook tot de deelnemers. Hij is een man met een brede belangstelling geweest. Hij was bijvoorbeeld eveneens actief in de beweging van het wereldfederalisme, en in de vredesbeweging.

In zijn leven heeft hij het niet altijd gemakkelijk gehad. Hij kon soms moeilijk zijn, voor zichzelf en voor anderen. Maar hij had een warm hart en hij was een blijmoedig christen. Voor veel mensen heeft hij wat mogen betekenen.

Onze gedachten gaan uit naar zijn vrouw en verdere familie. We zijn dankbaar voor wat Nannen voor de Vereniging en voor zijn collega's heeft gedaan.

G. van Roon.

* Het bestuur van de V.G.N. verzocht dr. van Roon, één van de naaste medewerkers van de heer Nannen in de Commissie postacademiale vorming en in 1966 diens opvolger als voorzitter, het overleden lid van verdienste in Kleio te herdenken.

DIDACTIEKCONFERENTIES 1972

De Vereniging van Leraren Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (V.G.N.) hoopt weer haar jaarlijkse historisch-didactische conferenties te houden in het Sociaal-Cultureel centrum "De Pietersberg", Pietersbergseweg te Oosterbeek, tel. 08307 - 2220.

De gesprekken zullen zich dit jaar concentreren rond de vraag:

*"HOE IS DE STAATSINRICHTING TE INTEGREREN IN HET GESCHIEDENIS-
ONDERWIJS?"*

Data:	1e conferentie:	15 — 16 september 1972
	2e conferentie:	6 — 7 oktober 1972

Aankomst: vrijdagmiddag om 15.00 uur.

Kosten: f 25,— p.p.

Reiskosten 2e klas trein worden vergoed.

De inschrijving sluit uiterlijk 1 september.

U kunt zich schriftelijk opgeven, met vermelding van naam, adres, telefoon en geslacht, bij de secretaresse van de Didactiekcommissie van de V.G.N., Mej. C.C.A. Briët, Buurtweg 56, Ederveen (Gld.).

Wij verzoeken u vriendelijk tegelijkertijd het inschrijfgeld over te maken op gironummer 1561752, t.n.v. de Penningmeester der Didactiekcommissie der V.G.N., Oranjelaan 13, Castricum.

redacteur

De redactie Menswetenschappen van Wolters-Noordhoff heeft tot taak het beheren en ontwikkelen van leerpakketten geschiedenis, aardrijkskunde, godsdienstonderwijs en maatschappijleer voor het hele voortgezet onderwijs.

Voor deze afdeling wordt op korte termijn gevraagd een

redacteur

Hiervoor wordt een historicus of geograaf gezocht met:

- een eerste- of tweedegraads opleiding
- enige leservaring bij het voortgezet onderwijs
- belangstelling voor didactische vernieuwing
- bereidheid zich in te zetten voor de ontwikkeling van moderne leermethoden, in samenwerking met interne en externe relaties
- een goede mondelinge en schriftelijke taalbeheersing
- goede contactuele eigenschappen

De aangeboden werkkring biedt ruime mogelijkheden tot zelfstandig en creatief werk.

Schriftelijke sollicitaties gaarne aan Wolters-Noordhoff, Hoofd Personeelszaken, Postbus 58, Groningen.

Wolters-Noordhoff nv

004/1093

HERMAN GÖRING, SMULPAAP VAN DE MACHT

Wanneer men onder de groten van het Derde Rijk een tweede man na Hitler zelf zou moeten aanwijzen, komt men altijd weer terecht bij Göring. Dat gold al voor zijn tijdgenoten. Hij was de man, die van alle paladijnen het meest op de voorgrond trad; als leider van het vierjaren-plan, als Pruisisch minister-president en hoofd van de politie, als opperbevelhebber van de luchtmacht, als drager van de speciaal voor hem verzonnen titel van Rijksmaarschalk en als de officieel door Hitler zelf aangewezen opvolger. Maar het was stellig niet deze opeenhoping van functies alleen, die Göring tot tweede man bestempelde; het was wel degelijk zijn persoonlijkheid, die het meest tot de verbeelding sprak. Meer dan de kleine duivelskunstenaar Goebbels, meer dan de sinistere bloedeloze Himmler. Zijn vette gestalte, dikwijls in een of ander apart fantasiekostuum geperst, waardoor de omvang nog werd onderstreept, was een onvermijdelijke blikvanger bij elk openbaar spektakel. En hij deed alles om de volumineuze indruk, die hij al van nature en dankzij de natuur maakte, kracht bij te zetten. Hij zocht de openbaarheid als een goudvis het water. Hij trad op als de joviale, extroverte krachtpatser, die aan het fanatisme van de nazibeweging een vleugje gezelligheid meegaf. Naast de ascetische bezetenheid, die Hitler uitstraalde en die de meeste leiders met meer of minder succes imiteerden, vervulde de ontspannen Göring een geheel eigen rol. Daarin schuilt het psychologische geheim van zijn bekendheid. Het publiek had niet het gevoel met een wat slechtere oplage van de Führer te maken te hebben, zoals bij Goebbels, Himmler, Hess, Streicher en de vele anderen, maar met een volstrekt ander type. Als contrastwerking tot de anderen had dit een bijna esthetische functie — hoe onesthetisch het hele schouwspel overigens ook geweest mag zijn.

Ook het gerechtshof in Neurenberg nam dat beeld van de tweede man gretig over, want in het oordeel over Göring staat: "Er is niets, dat tot zijn verontschuldiging kan worden gezegd. Immers Göring was dikwijls in feite bijna altijd, de drijvende kracht, na zijn leider. Hij was de leidende oorlogsaanstichter, niet alleen als politiek maar ook als militair aanvoerder zijn schuld is uniek in haar omvang." Hierbij dient men te bedenken, dat Göring zelf in Neurenberg niet minder dan tijdens de dagen van zijn glorie die voorstelling heeft gepropageerd, al ontkende hij tevens alle medeweten of schuld bij de hem ten laste gelegde oorlogsmisdaden. Dat was natuurlijk de Achillespees van zijn verweer. Hij kon moeilijk met een groots gebaar alle verantwoordelijkheid op zich nemen en zich zelf als de op één na machtigste man van het Derde Rijk presenteren en tevens volhouden, dat alle monsterdelicten buiten zijn wil en kennis om waren gebeurd. Dat de rechtbank wel die eerste voorstelling van zaken accepteerde en niet de tweede, viel in het klimaat van 1946 te verwachten. De wereld schreeuwde om bestraffing van de schuldigen en het was onvermijdelijk, dat diegenen, die men nog levend had weten te bemachtigen zouden boeten ook voor hen, die zich aan de gevangenschap hadden onttrokken.

Achteraf kan echter zonder meer gezegd worden, dat de uitspraak te Neurenberg niet de historische werkelijkheid weergaf. Zij kon dat ook niet. Er moest een uitspraak komen, want er moest iets met de gevangen nazileiders gebeuren. Maar wanneer Göring zich op de borst sloeg en zich de op één na machtigste man in Duitsland noemde, dan maakte hij zich in Neurenberg duidelijk aan overdrijving schuldig, die werd ingegeven door zijn

Göring tijdens de processen te Neurenberg getekend door de Britse karikaturist David Low. (Uit.: Low's Autobiography, London, 1956).

ijdelheid en door zijn streven voor het nageslacht een imago op te bouwen. En wanneer hij alle medeweten en schuld ten opzichte van de oorlogsmisdaden ontkende, dan loog hij minder, dan het destijds leek; al loog hij natuurlijk nog altijd dat de stukken er af vlogen. Want al had Göring dan het meeste profiel van alle paladijnen, al trad hij het meest en het liefst op de voorgrond, zijn werkelijke politieke macht en invloed was aan sterke wisselingen onderhevig. En ook zijn persoonlijkheid, op het eerste gezicht nogal simpel en ongecompliceerd, geeft aanleiding tot enkele beschouwingen.

Hermann Wilhelm Göring werd geboren op 12 januari 1893 in Beieren te Rosenheim. Hij was de tweede zoon uit het tweede huwelijk van Heinrich Göring, een voormalig kavallerieofficier, die consul-generaal op Haiti was geworden. Het huwelijk tussen de wat oudere man en Franziska Tiefenbrunn, een Beiers meisje van eenvoudige komaf, was niet ideaal. Göring senior moest er later in berusten, dat zijn vrouw het bed deelde met zijn rijke vriend, een zekere dr. Epenstein. Deze, een Joodse chirurg, vrijgezel, zwerver en romanticus, had het ridderschap weten te verwerven en noemde zich sedert die gelukkig dag Ritter von . . . Hij bezat een kasteel, waar de familie Göring practisch inwoonde in een soort "ménage à trois". De jonge Göring groeide echter buiten het ouderlijk huis op. Hij bezocht een school te Fürth en ging later naar de befaamde kadettenschool bij Berlijn in Lichterfelde. Zo werd hij gevormd door het Pruisische militarisme en tevens door het wonderlijk romantische milieu op kasteel Veldenstein, waar zijn rijke beschermheer, de ridder-chirurg het huwelijk van zijn ouders voorzat. Er doen allerlei verhalen de ronde over Görings jongensjaren, die hem afschilderen als een tyrannieke, agressieve knaap, die zijn omgeving wilde beheersen en dol was op avonturen en soldaatje spelen. Bij deze verhalen is wel enige reserve op zijn plaats. In het oudere Duitsland behoorde het soldaatje-spelen, gepaard met stoere heersersallures, tot het vast patroon van de echte jongen, die later een echte man zou worden en dat de nazileiders hun jeugd graag in dat licht afschilderden, zegt dus over de individuele mens nog niet zo veel. Omgekeerd wierpen de geallieerde psychologen zich na 1945 op dit soort vertellingen, die zo prachtig schenen te bevestigen, dat de nazi-groten al van begin af gevaarlijke neigingen hadden getoond. Wat van Göring vermeld wordt kan van honderden jongens van zijn generatie worden verteld, die het later niet tot Rijksmaarschalk brachten en die niet eens altijd nazi werden. Ook dat de Joodse afkomst van zijn peetvader voor zijn geestelijke ontwikkeling een verklaring zou bieden is een conclusie, die wel zeer rechtlijnig maar ook even onbewijsbaar is. Göring behoorde nooit tot de meest fervente antisemieten in de partij, al liet het hem ook volmaakt koud, wat anderen met de Joden gingen doen. Hij was geen fanaticus en hij was evenmin ooit het slachtoffer van humane gevoelens, tegenover wie dan ook. De drijvende kracht achter al zijn handelingen en gedachten was eigenbelang; een kolossaal egocentrisme. Hij wilde een rol spelen. Hij begreep, dat hij daarvoor macht moest hebben en hij zocht die macht. Maar — in tegenstelling tot Hitler of Himmler — was voor Göring de macht nooit het laatste doel in zich zelf, maar meer een middel om zijn glansrol op het forum te kunnen spelen en om al zijn begeerten te kunnen uitleven. Dat verklaart, dat hij risico's durfde nemen, dat hij een geweldige energie kon ontplooiën en meedogenloos kon toeslaan, wanneer iemand hem in de weg stond om hem van die onmisbare macht af te houden. Tot in de jaren dertig behoorde Göring zonder twijfel tot de meest actieve, invloedrijke, eerezuchtige nazis, die bij alle belangrijke gebeurtenissen betrokken waren, soms op een beslissende wijze. Dat verklaart, echter ook, dat daarna zijn invloed begint te tanen. Hij had de macht veroverd, hij was Hitlers tweede man in de ogen van de wereld. Het spelen van de glansrol, het bevredigen van zijn begeerten gaat nu langerzamerhand zo

overheersen, dat hij het middel, de basis daarvoor, zijn machtspositie zelf verwaarloost. Hij wordt passiever, zakt weg in al zijn liefhebberijen en gemakkelijkheden en wordt tenslotte duidelijk verdrongen door anderen; Himmler, Goebbels, Bormann.

Maar ik ben even vooruit gelopen. De jonge Göring had nog al zijn energieën nodig om vooruit te komen. Tijdens de eerste wereldoorlog onderscheidde hij zich als vliegenier. Hij was soldaat in hart en nieren en Versailles was dan ook in zijn ogen een onverdraaglijke smaad. Gefrustreerd nationalisme dreef hem in de armen van het nationaal-socialisme, zoals zo vele aanhangers van het eerste uur, die uit de teleurgestelde beroepssoldaten voortkwamen. Toch kwam hij pas in 1922 in aanraking met Hitler. Door zijn Zweedse vrouw beschikte hij over kapitaalkrachtige relaties. Trouwens ook zijn prestaties als piloot hadden hem in aanraking gebracht met goed gesitueerde kringen. Hitler moet vlug de waarde van zijn nieuwe aanhanger hebben begrepen. Göring wist de weg naar het nationalistisch-conservatieve milieu te vinden. Hij had geen last van minderwaardigheidscomplexen en bezat goede manieren, als dat uitkwam. Hitler en zijn beweging boden Göring omgekeerd de mogelijkheid tot politieke activiteiten en tot macht. Het is bekend, dat Göring nooit tot de sociaal-revolutionaire vleugel behoorde, zoals de Strassers, Goebbels en ook Röhm. Voor hem betekende het nazisme niet een soort socialisme en anti-kapitalisme, maar een weg uit de nationale onmacht en een protest tegen Versailles. Zo werd hij van begin af aan één van de voormannen van de samenwerking met de conservatieven en met het kapitaal.

Bij de Hitlerputsch in november 1923 werd hij zwaar gewond. Hij vluchtte naar Oostenrijk en later naar Zweden om weer te herstellen. Dit Zweedse verblijf kan als een belangrijke cesuur gezien worden in zijn loopbaan. Tot zijn terugkeer in 1927 stond hij totaal buiten spel. Het dieptepunt van de nazibeweging en de langzame wederopbouw maakte hij niet mee. In diezelfde jaren werd hij zwaar morfinist en belandde in een inrichting. Enkele van zijn meest opvallende karaktertrekken hangen stellig samen met zijn morfinisme: zijn grote onevenwichtigheid in temperament, zijn kinderlijke, volslagen lachwekkende ijdelheid en pronkzucht, zijn toenemende luiheid. Maar in 1927 waren de nazis nog allerm minst "binnen" en in de komende jaren domineren bij Göring ook nog zijn energie, zijn machtsbegeerte en strijdlust. Wat intelligentie en begaafdheid aangaat vond hij onder zijn makkers in feite nauwelijks een evenknie. Hij sloeg de brug tot Hindenburg en de reactionaire regeringskringen. Hij was Hitlers meest geslaagde ambassadeur tegenover de buitenwacht. Hij toonde zich als president van de Rijksdag dank zij zijn snelheid van reactie en zijn volmaakt gebrek aan scrupules volledig ongewassen tegen alle anderen, zoals de wijze, waarop hij kanselier von Papen op de meest onbeschaamde manier overblufte, aantoonde. Zijn rol bij de Rijksdagbrand is nog niet opgehelderd en het is de vraag, alle recente publicaties ten spijt, of hier nog ooit volmaakte klaarheid in zal komen, maar vooralsnog lijkt mij de mening van Tobias, dat de nazis niet de hand in het spel hadden, allerm minst weerlegd. Samen met Himmler speelde Göring de hoofdrol bij de beruchte zuivering van de S.A. in juni 1934. Meer dan bij enige andere gelegenheid toonde hij zich hier, bij het om zeep brengen van gevaarlijke concurrenten, een man, die voor geen enkele gewelddaad terugdeinst. Toch blijft het nog de vraag of Göring in laatste instantie de initiator is geweest. Het past eerder bij zijn karakter, dat hij zelf niet de drijvende kracht was, maar dat hij, met een groot gevoel voor effect en met een uitermate snel reactievermogen, zich meester maakte van een intrige, om er een primadonnarol in te spelen, uit opportunistische overwegingen. Ook bij de Anschluss was Göring op het oog de drijvende kracht, die in de uren van de crisis de touwtjes in handen nam. In de komende jaren echter ontwikkelde hij zich meer en meer tot voorstander van een

gematigde koers, die de oorlog niet wilde, omdat hij alles te verliezen en weinig te winnen had. Nu werd hij de vadsige mecenas, die half Europa leeg roofde en die zich hoe langer hoe meer voor zijn kunstschaten, juwelen, kostuums, buitenhuizen en jachttrofeeën interesseerde en hoe langer hoe minder voor politiek en oorlog. Het falen van zijn luchtmacht, eerst in de zomer 1940 bij de slag om Engeland, in de komende jaren op alle fronten, droeg er zeker toe bij, dat hij wegvluchtte in zijn weelderig privé-leven. In de latere oorlogsjaren was hij politiek een dood man en Hitler sprak in termen van de grootste verachting over de Rijksmaarschalk, die zo'n fiasco was gebleken. In de laatste dagen stootte hij hem zelfs als verrader uit de partij. Het was een ziekelijk-verwifde dikzak, die in mei 1945 in de handen van de Amerikanen viel; een ruïne, van wat eens Hitlers opvolger was geweest. Maar Göring beleefde nog een merkwaardige wedergeboorte. Na een onthoudingskuur verscheen hij in Neurenberg voor het tribunaal afgeslankt, fit en strijdlustig. Zonder medailles, zonder macht, ten overstaan van de meest gigantische aanklacht uit de geschiedenis wist hij door zijn veerkracht, zijn intelligentie, zijn hele persoonlijkheid het proces en alle medeaangeklaagden te beheersen, vrijwel van de eerste dag tot de laatste. Hij liet zich niet bekeren en evenmin trachtte hij weg te vluchten achter de rug van anderen. Hij bleef loyaal tegenover de dode Hitler, kwam uit voor zijn belangrijke rol en bestreed tevens alle concrete ten laste leggingen met een mengsel van cynisme, slimheid en consequentie, die niet na konden laten indruk te maken; vooral vergeleken bij de zo weinig indrukwekkende vertoning van de andere leiders. Tegen vele verwachtingen in bleek uiteindelijk, dat Hermann Göring de dominerende rol, die hij lange tijd had gespeeld, niet aan het toeval te danken had, maar aan een aantal eigenschappen, die hem altijd zullen bestempelen tot een machiavellist en machtsfiguur van formaat.

MEDEDELINGEN VAN DE C.E.G.E.S. — 2

De vorige Mededelingen van de C.E.G.E.S. werden gepubliceerd in Kleio, 13e jrg., no.2, febr.1972, pag.80 e.v.

Hierachter volgen:

- I. Verslag over de werkzaamheden van de Commissie Eindexamenexperimenten Geschiedenis en Staatsinrichting (C.E.G.E.S.) in het eerste halfjaar van 1972.
- II Bijlage 1: Lijst van scholen die deel zullen nemen aan het eerste experiment van de commissie.
- III Bijlage 2: Omschrijving van en gegevens voor het experimenteeronderwerp "Het nationaal-socialisme in Duitsland, 1918—1939".
- IV Bijlage 3: Voorstel programma eindexamen vwo - havo - mavo, met toelichting, gepubliceerd in 1968.

I VERSLAG OVER DE WERKZAAMHEDEN VAN DE COMMISSIE EINDEXAMENEXPERIMENTEN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING (C.E.G.E.S.) IN HET EERSTE HALFJAAR VAN 1972

Inhoudsopgave

1. Inleiding.
2. De organisatie en werkwijze van de commissie.
3. Vragen en problemen.
4. Conclusies en besluiten.
5. Wat nu de aandacht van de commissie vraagt.

1. *Inleiding*

Het bestuur van de V.G.N. heeft er indertijd voor gepleit dat de geschiedenisleraren regelmatig over de stand van zaken ten aanzien van het eindexamenexperiment geïnformeerd zouden worden. Van de kant van het Ministerie werd daar geen enkel bezwaar tegen gemaakt.

Nu in het eerste halfjaar van 1972 een bepaalde fase in het werk afgesloten is, heeft de commissie gemeend er goed aan te doen opnieuw een verslag te publiceren. Ten overvloede: dit overzicht van de stand van zaken sluit aan bij dat over 1971, verschenen in het Kleionummer van februari 1972.

2. *De organisatie en werkwijze van de commissie*

De commissie ad hoc voor de nadere uitwerking van het eerste experimenteerthema (zie Kleio, a.w., pag.89) vergaderde op 25 januari, 8 en 15 februari. De Subcommissies mavo, havo, vwo kwamen bijeen op 18 januari, 18 en 29 februari. De Programmacommissie op 1 februari, 6 maart en 25 april.

Plenaire vergaderingen werden gehouden op 14 maart en 23 mei.

Een bijeenkomst van de C.E.G.E.S. met de collega's van de experimenteerscholen vond plaats op 9 juni.

De commissie ad hoc met betrekking tot de staatsinrichting (zie Kleio, a.w., pag.86) vergaderde op 13 juni. Ook nu woonden voorzitter en secretaris vergaderingen bij van subcommissies en commissies ad hoc, hadden afzonderlijke besprekingen en voerden onderling overleg.

3. *Vragen en problemen*

De commissie heeft zich in het eerste halfjaar van 1972 bezig gehouden met:

1. Het vaststellen van welke mavo- en welke havoscholen uitgenodigd worden om deel te nemen aan het eerste experiment, het zgn. "gecoördineerd proefwerk".
2. De vraag of vwo-scholen uitgenodigd kunnen worden om aan het eerste experiment deel te nemen.

3. De definitieve keuze en nadere uitwerking van het eerste eindexamen-onderwerp.
4. Het bepalen van de datum waarop de schriftelijke en de mondelinge toetsing, beide onderdeel van het eerste experiment, zullen plaatsvinden.
5. De typen van vragen die bij de toetsing gebruikt zullen worden.
6. De wijze van informatie aan en overleg met de collega's van de experimenteerscholen.
7. De bestudering van de resultaten van de schoolonderzoekenquête (zie Kleio, 13e jrg., no.3, 1972, pag. 104 e.v.).
8. Het eindexamenonderdeel "staatsinrichting".

4. *Conclusies en besluiten*

De commissie kwam tot de volgende conclusies en/of besluiten:

1. Aan de hand van de vorig jaar opgestelde criteria werden de scholen a-select gekozen. Vijf mavo- en vier havoscholen nemen aan het eerste experiment deel (zie Bijlage 1).
2. Besloten werd géén vwo-scholen uit te nodigen voor het eerste experiment (zie Bijlage 1).
3. Over de definitieve keuze en de uitwerking van het eerste thema werd overeenstemming bereikt (zie Bijlage 2 en Bijlage 3).
4. De schriftelijke en de mondelinge toetsing zullen plaatsvinden op dinsdag 30 januari 1973.

5. *Wat nu de aandacht van de commissie vraagt*

De komende tijd zal de aandacht van de commissie vooral gevraagd worden voor:

1. Het overleg met de collega's van de experimenteerscholen.
2. De organisatie etc. van de schriftelijke en mondelinge toetsing op 30 januari a.s.
3. Het eindexamenonderdeel "staatsinrichting".

In opdracht van de commissie,

C.M.H.Bosch,
secretaris.

Bijlage 1

II LIJST VAN EXPERIMENTEERSCHOLEN

De C.E.G.E.S. had besloten dat de experimenteerscholen a-select gekozen zouden worden. Voor de keuze waren onderstaande criteria geaccepteerd:

- a. De commissie dient rekening te houden met het schoolorganisatorisch aspect: categoriale en niet-categoriale scholen.
- b. Voorts met de regio: West-Nederland en de rest van ons land; stad en platteland.
- c. Tenslotte met de richting: openbaar en bijzonder onderwijs.

Het lag in de bedoeling ook vwo-scholen voor het eerste experiment, dat als een onderdeel van het schoolonderzoek zal plaatsvinden, uit te nodigen. Daar in de cursus 1972/73 bij het experimentele vwo nog mondelinge eindexamens afgenomen worden en geen schoolonderzoek georganiseerd wordt, besloot de C.E.G.E.S. — na overleg met het Ministerie — geen vwo-scholen voor het eerste experiment te vragen.

Het deelnemen aan de experimenten van de commissie geschiedt door de geïnviteerde scholen volledig op basis van vrijwilligheid. Van de in eerste instantie negen uitgenodigde scholen kwamen drie bedankjes binnen. Eén categoriale mavo-school zal in de cursus 1972/73 geen leerlingen voor het vak geschiedenis en staatsinrichting in de eindexamenklassen hebben; één mavo-afdeling van een scholengemeenschap zal er te weinig hebben; één categoriale havoschool bleek intussen in een grote scholengemeenschap opgenomen te zijn, de leraren van deze havo-afdeling zagen ook problemen ten aanzien van de organisatie van hun schoolonderzoek in het komend cursusjaar. Van de drie in tweede instantie uitgenodigde scholen hebben alle drie positief gereageerd.

Het is op dit ogenblik nog niet mogelijk mee te delen hoeveel leerlingen er precies aan het eerste experiment van de C.E.G.E.S. zullen meedoen.

Aan het eerste experiment zullen deelnemen:

1. Mavo-afdeling van de Chr.Scholengemeenschap "Pascal", Schipluidenstraat 12, Amsterdam, tel. 020-153409.
2. Paus Johannes-Mavo, Pijlstaartlaan 7, Vinkeveen, tel. 02927-1514.
3. Gemeenteschool voor Mavo, Henegouwenlaan 2, Eindhoven, tel. 040-415380, (gaat op 1 augustus 1972 fuseren met het Gemeentelijk Lyceum).
4. Rijk van Gaasbeekschool voor Mavo, Vliegerweg 2, Culemborg, tel. 03450-2833.
5. Mavo-afdeling van de R.K.Scholengemeenschap "Nijmegen-West", Molenweg 23, Nijmegen, tel. 080-771876.
6. R.K.Havo voor meisjes "Sint Pius", Prinses Irenestraat 17, Amsterdam, tel. 020-719221.
7. Havo-afdeling van de Rijksscholengemeenschap, Wilhelminalaan 1, Purmerend, tel. 02990-21274.
8. Havo-afdeling van het Ichtuscollege, Raai 200, Drachten, tel. 05120-15725.
9. Havo-afdeling van de R.K.Pedagogische Academie, Gelderingen 52, Steenwijkerwold, tel. 05210-8489.

Bijlage 2

III OMSCHRIJVING VAN EN GEGEVENS VOOR HET EERSTE EXPERIMENTEERONDERWERP:

"HET NATIONAAL – SOCIALISME IN DUITSLAND, 1918 – 1939"

Inhoudsgave

1. Inleiding.
2. Eerste syllabus.
3. Tweede syllabus.
4. Teksten.
5. Documentatie.

Niets uit dit stuk mag overgenomen en/of vermenigvuldigd worden zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de commissie. Verzoeken daartoe zenden aan het secretariaat: Borskilaan 7, Bloemendaal.

I. INLEIDING

Themata of onderwerpen.

In het Jaarverslag 1971 van de Commissie Eindexamenexperimenten Geschiedenis en Staatsinrichting (C.E.G.E.S.), dat in Kleio gepubliceerd is (13e jg., no.2, februari 1972, p.80 e.v.), werd medegedeeld dat met het oog op de experimenten de commissie in haar geheel voor de behandeling en bestudering in themata of onderwerpen van het eindexamenonderdeel "de laatste halve eeuw" gekozen heeft.

Acht criteria.

De commissie stelde vervolgens een achttal criteria op, waaraan een thema of onderwerp moet voldoen:

- a. Het thema of onderwerp moet zodanig worden gekozen dat het voor de leerlingen gemakkelijk thuis te brengen is.
- b. Een duidelijke begrenzing in ruimte en tijd van het thema of onderwerp is vereist, waarbij de "kern van de gebeurtenissen" binnen de door de wet gestelde norm van "de laatste halve eeuw" moet vallen.
- c. Een thema of onderwerp moet de mogelijkheid bieden tot behandelen en examineren op verschillend niveau: mavo-3, mavo-4, havo en vwo.
- d. De themata of onderwerpen moeten aspecten van politieke, culturele en sociaal-economische aard bezitten.
- e. Het thema of onderwerp moet een voldoende aantal toetsbare onderdelen hebben.
- f. Het thema of onderwerp zal niet te uitgebreid, maar ook zeker niet te beperkt van omvang mogen zijn.
- g. Het thema of onderwerp moet in de gangbare leerboeken of in andere gemakkelijk verkrijgbare leermiddelen als zodanig voorkomen.

h. Het thema of onderwerp moet behandeld (door de leerling bestudeerd) kunnen worden in een zodanig tijdsbestek (bijv. niet meer dan x uur of x weken), dat de rest van het eindexamenprogramma niet in de verdrinking komt.

"Het nationaal – socialisme in Duitsland, 1918 – 1939".

Als eerste experimenteerthema koos de commissie "Het nationaal-socialisme in Duitsland, 1918–1939". Zij is van oordeel dat dit thema aan de bovengenoemde criteria voldoet/zal voldoen. De keuze werd niet alleen bepaald op grond van deze criteria, maar mede vanwege het verzoek van de Mavosubcommissie, die om een thema of onderwerp uit het *begin* van "de laatste halve eeuw" gevraagd had, dat derhalve aan het *begin* van het laatste cursusjaar mavo-3 en -4 bestudeerd kan worden, zodat de rest van het eindexamenprogramma niet in de verdrinking hoeft te komen.

Eerste syllabus.

De eerste syllabus moet gezien worden als een stuk achtergrondinformatie met een sociaal-economische benaderingswijze ten aanzien van het thema "Het nationaal-socialisme in Duitsland, 1918–1939". De syllabus vormt ook het raam waarbinnen het thema past en is in de eerste plaats voor de leraren bedoeld.

De C.E.G.E.S. heeft deze syllabus aanvaard, na uitdrukkelijk vastgesteld te hebben dat deze benaderingswijze één visie is en dat meer manieren van benaderen van het thema mogelijk zijn. Om het geheel niet te gecompliceerd te maken heeft de commissie met opzet afgezien van andere manieren, zoals de psychologische verklaring van het nationaal-socialisme in Duitsland.

Tweede syllabus.

Deze syllabus is bedoeld als een oriënterend, aanvullend overzicht op de eerste. Er worden bovendien een aantal namen en begrippen in genoemd, waarvan verlangd kan worden dat ze de leerlingen bekend zijn. Het is de "feitenkennis, die voor een juist begrip van de historische ontwikkeling noodzakelijk is", zoals de toelichting (zie Bijlage 3) op het eind-examenprogramma het onder woorden brengt. De commissie heeft de veronderstelling uitgesproken dat de eerste syllabus mogelijk meer voor de havo- en vwoleerling bestemd is; de tweede meer op de mavo-eindexamenkandidaat is afgestemd.

Teksten.

In het eerste onderdeel van het eindexamenprogramma staat dat de kandidaat "mede blijk moet geven vertrouwd te zijn met de verwerking van *historisch materiaal*" (cursivering van de C.E.G.E.S.).

De commissie heeft in de vorm van een tiental teksten, die mede aansluiten op wat in het eerste syllabus staat – en door middel van de drie aanplakbiljetten die in de syllabus zijn opgenomen – voorbeelden van historisch materiaal willen geven. De mogelijkheid bestaat dat bij de toetsing ook dergelijk materiaal gebruikt wordt.

Documentatie.

De toelichting (zie hierachter Bijlage 3 op pag. 416) op het reeds eerder geciteerde eindexamenprogramma vermeldt: "Wanneer het inzicht van de leerlingen getoetst wordt door middel van opdrachten, gebaseerd op aan hen verschaft materiaal, zullen de leerlingen daarbij gebruik mogen maken van hulpmiddelen, met name van "leer"boeken, atlassen, e.d."

De commissie heeft gemeend leraren en leerlingen van dienst te kunnen zijn met een uitvoerige documentatie van leer- en studiemateriaal, dat bij de behandeling, de bestudering en de toetsing van het thema "Het nationaal-socialisme in Duitsland, 1918-1939" gebruikt kan worden. De commissie heeft overigens niet de pretentie een volledige documentatie van dit materiaal samengesteld te hebben.

Rubrieken:

- De door de commissie vermelde leer- en studieboeken (-boekjes) en atlassen zijn alle na 1960 verschenen. Enkele opgenomen nummers worden niet herdrukt, maar zijn hier en daar op scholen die een boekenfonds hebben, nog in gebruik. Dat was voor de commissie een reden ze in de documentatie te noemen.
- Bij de samenstelling van het literatuurlijstje voor de leerling en leraar en dat voor de leraar afzonderlijk is op geen enkele manier naar volledigheid gestreefd. De gehanteerde criteria waren hier: (historische) betrouwbaarheid, bruikbaarheid en bereikbaarheid.
- Onder de rubriek audio-visueel materiaal zijn niet alleen dia's, grammofoonplaten, films enz. opgenomen, maar ook visueel materiaal op papier: een map met facsimiles, gedrukte kranten, kaarten.

Programmeringsvoorbeeld.

In de door de commissie geformuleerde criteria waaraan een thema of onderwerp moet voldoen wordt als laatste genoemd: "Het thema of onderwerp moet behandeld (door de leerling bestudeerd) kunnen worden in een zodanig tijdsbestek (bijv. niet meer dan x uur of x weken), dat de rest van het eindexamenprogramma niet in de verdrinking komt".

Tijdens de bespreking over het eerste thema werd óók nadrukkelijk naar voren gebracht — en door alle leden onderstreept — dat een té langdurig bezig zijn met hetzelfde onderwerp het gemotiveerd-zijn-van-de-leerlingen gevaar loopt. De commissie besloot een eenvoudig voorbeeld van programmering op te stellen en dit de leraren van de experimentescholen toe te sturen mede als een besprekingsstuk voor de eerste bijeenkomst van de C.E.G.E.S. met deze collega's.

Dit besprekingsstuk is slechts bedoeld als één voorbeeld van programmering, over didactische werkvormen enz. wordt er in gezwegen. De commissie is bij de opstelling er wel van uitgegaan dat de leerlingen in de onderbouw al met het nationaal-socialisme in Duitsland in aanraking zijn geweest. Het thema is dus niet onbekend voor ze (zie ook criterium a). De programmering is niet in de praktijk uitgeprobeerd en is gebaseerd op de eerste syllabus.

Eerste lesuur:

Motivering en omschrijving van dit onderwerp voor de leerlingen.

Problemen die bij de bestudering aan de orde komen.

Tweede lesuur:

1. De eerste jaren van de Weimar-Republiek.
2. De eerste jaren van de N.S.D.A.P.
3. De politiek van de coalitieregeringen.

Derde lesuur:

4. Poging om het isolement te doorbreken.
5. Een betere verstandhouding met vroegere vijanden.
6. Verschuiving naar rechts.

Vierde lesuur:

7. De gevolgen van de crisis.

Vijfde lesuur:

8. Hitler aan de macht: 30 januari 1933
9. Het einde van de Weimar-Republiek.

Zesde lesuur:

10. De "Gleichschaltung".

Zevende lesuur:

idem

Achtste lesuur:

11. Conflicten binnen de partij en binnen het systeem.

Negende lesuur:

idem

Tiende lesuur:

12. Verwikkelingen in de buitenlandse politiek.

Elfde lesuur:

idem

Twaalfde lesuur:

Afronding van het thema.

Als deze programmering realiseerbaar is, zal voor de bestudering van het thema indien uitgegaan wordt van drie uur geschiedenis en staatsinrichting per week, ongeveer een maand nodig zijn. Dat hoeft echter *niet* het geval te zijn gezien de misschien door u gebruikte hulpmiddelen en didactische werkvormen. De commissie wil *nadrukkelijk* vaststellen dat andere programmeringen óók mogelijk zijn.

2. *EERSTE SYLLABUS VAN "HET NATIONAAL-SOCIALISME IN DUITSLAND, 1918-1939".*

Motivering en omschrijving van het onderwerp voor de leerlingen.

- a. Waarom is dit onderwerp de moeite waard om bestudeerd te worden?
- b. Welke periode omvat de geschiedenis van het nationaal-socialisme:
 1. in Duitsland;
 2. in Europa?

Problemen die bij de bestudering aan de orde komen.

- a. Waardoor werd de NSDAP in zo korte tijd een massabeweging, was er een voedingsbodem?
- b. Hoe verwierf de NSDAP de politieke macht?
- c. Welke gevolgen had het aan de macht komen van de NSDAP;
 1. voor Duitsland zelf;
 2. voor Europa?

Uitwerking van het onderwerp.

De NSDAP is vanuit de Weimar-Republiek tot politieke macht gekomen. De geschiedenis van de Weimar-Republiek is dan ook, zoals we hieronder in de punten 1 t/m 9 zullen zien, nauw verweven met de eerste jaren van het bestaan van deze partij.

In de punten 10, 11 en 12 komen de gevolgen van het aan de macht komen van de NSDAP aan de orde.

1. *De eerste jaren van de Weimar-Republiek.*

1. a. Het ontstaan van de Weimar-Republiek ligt in de revolutiedagen van november 1918.

Aanvankelijk onderscheiden we (zie tekst no.1):

- revolutionaire groepen, die, steunend op arbeiders- en soldatenraden (arsolraden), een radenrepubliek trachtten in te stellen;
- gematigde socialisten en liberalen, die voorstanders waren van een democratische republiek of van een constitutionale monarchie;
- Duits-nationalen en de legerleiding, die probeerden een sociaal en politiek conservatief Duitsland met een sterk gezag te handhaven of te herstellen. In dit verband kunnen de Spartacusopstand, de rol van de vrijcorpsen en de Kapp-Putsch genoemd worden.

1. b. Het effect dat de Vrede van Versailles op de politieke en financieel-economische verhoudingen in Duitsland had.

1. c. Het effect dat de Vrede van Versailles op de positie van Duitsland in Europa heeft gehad.

2. *De eerste jaren van de NSDAP.*

De factoren die in 1a, 1b en 1c een rol speelden, veroorzaakten tussen 1918 en 1923 in Duitsland een onzekere politieke en sociaal-economische toestand. Het jaar 1923 werd een dieptepunt.

De NSDAP keerde zich tegen die onzekere politieke en sociaal-economische situatie. Daarin verschilde deze partij niet van de overige partijen. Dat verschil moet in iets anders gezocht worden.

Doelstelling van de nazi-beweging was het vestigen van een regime, waarin de macht van de leider van de NSDAP zou samenvallen met de macht van de staat en een van bovenaf opgelegde samenwerking tussen de verschillende sociale groepen. Dat betekende in de praktijk afschaffing van de parlementaire democratie, een agressief nationalisme en onverdraagzaamheid tegenover die groepen, die de nazi's op grond van hun rassenleer niet als Duitse staatsburgers erkenden.

Alle partijen die de Weimar-Republiek steunden en alle machtsgroepen die deelbelangen voorstonden, werden als veroorzakers van de politieke en sociaal-economische ellende aangewezen. Dit alles naar het programma van de NSDAP uit het jaar 1920 (zie tekst no.2).

De Hitler-Putsch te München in 1923 werd een mislukking. Er was (nog) geen massabasis voor het nationaal-socialisme en er bestonden (nog) geen relaties met regeringskringen, noch met het leger.

Conservatieven in Duitsland waren niet tegen de doelstellingen van de NSDAP. Ze hadden echter wel een afkeer van het plebeïsche karakter dat de partij vertoonde en ze schrokken terug voor de takteloosheid en het openlijk geweld waarmee de nazi's optraden.

3. *De politiek van de coalitieregeringen.*

3. a. De coalitieregeringen in de Weimar-Republiek demonstreerden een grote mate van machteloosheid.

3. b. Toch hield men aan de democratische spelregels vast.

3. c. De regeringen voerden zowel in hun binnenlands als in hun buitenlands beleid een politiek van concessies en compromissen.

De kritiek, die de NSDAP op een dergelijke politiek had, werd geleverd vanuit een afkeer van compromissen. De nationaal-socialisten waren van mening dat door middel van compromissen "Versailles" nooit ongedaan gemaakt zou kunnen worden. Democratie en compromis waren volgens deze tegenstanders van een democratische regeringsvorm volkomen identieke begrippen en leidden tot halfheid en lafheid (zie tekst no.3).

3. d. Doel van de regeringen bleef het streven naar een gelijkgerechtigd zijn van Duitsland ten aanzien van de andere Europese staten. Zij trachtten dit doel te bereiken door de bepalingen van het vredesverdrag van Versailles langzaam maar zeker te ontkrachten. De bezetting van het Ruhrgebied versterkte het nationalisme.

4. *Poging om het isolement te doorbreken.*

Als gevolg van de anti-Duitse politiek van Frankrijk en de problemen rond de herstelbetalingen probeerde Duitsland zijn isolement te doorbreken door zich aanvankelijk op Rusland te richten (Rapallo).

5. *Een betere verstandhouding met vroegere vijanden.*

5. a. Pas na een aarzelend begin van een appeasementspolitiek waren er voor Duitsland meer mogelijkheden om het hierboven in 3. d. genoemde te verwezenlijken. Vooral in Engeland leefde de overtuiging dat de politieke problemen in Europa niet zonder Duitsland opgelost konden worden. In 1925 kwam in Locarno een verzoening tot stand met onder meer Engeland en Frankrijk en een jaar later werd Duitsland lid van de Volkenbond.

5. b. Met deze politieke ontwikkeling hield het op gang brengen van de Duitse economie nauw verband, eerst met behulp van het Dawesplan, later door middel van het Youngplan.

Duitse nationalistenvreesden evenwel dat hun land financieel-economisch te afhankelijk van de Verenigde Staten zou worden, ook omdat de herstel-betalingen gehandhaafd bleven (zie ook hieronder bij 6.b.).

5. c. Radicaal-rechts (de Duits-nationalen en de NSDAP) wees de halfslachtige politiek af (zoals die in 5.a. en 5.b. omschreven staat), bleef een krachtig optreden naar binnen en naar buiten onder een sterke leiding eisen, was tegen de partijstaat (zie ook punt 3) en daarom tegen de democratie.

6. *Verschuiving naar rechts.*

6. a. De verkiezing van de oud-opperbevelhebber uit de Eerste Wereldoorlog Von Hindenburg duidde in 1925 op een verschuiving naar rechts: een conservatieve monarchist werd president van de Weimar-Republiek. Von Hindenburg was bovendien één van de belangrijkste figuren in de organisatie van oud-frontstrijders, de Stahlhelm. Deze lieden hadden hun afkeer van de politieke verhoudingen en ontwikkelingen in de Weimar-Republiek nimmer onder stoelen of banken gestoken.

6. b. Een door hen geëist referendum over het Youngplan (1929) bracht Hitler naast Hugenberg (leider van de Duits-nationale, eigenaar van verschillende landelijke dagbladen en van de belangrijkste Duitse filmmaatschappij, de Ufa) in een grote politieke actie (zie tekst no.4) en bezorgde hem voor het eerst massale publiciteit (zie ook 5.b.).

7. *De gevolgen van de crisis van 1929.*

De in 1929 in New York begonnen economische wereldcrisis trof Duitsland zwaar en op een politiek bijzonder ongelegen ogenblik.

De gevolgen bleven niet uit:

7. a. De financiële kwetsbaarheid kwam spoedig aan het licht toen Amerika geen nieuwe kredieten verstrekke en particulieren bij de banken gedeponeerde gelden op gingen vragen.

7. b. De sociaal-economische situatie verslechterde in een hoog tempo: in 1931 waren er reeds 6.000.000 Duitse werklozen.

7. c. De coalitieregering viel uiteen door meningsverschillen over bezuinigingsmaatregelen, waardoor de SPD in de oppositie terecht kwam.

7. d. Bij de Rijksdagverkiezingen boekte uiterst links (de communisten) belangrijke vooruitgang, maar behaalde vooral uiterst rechts (de nationaal-socialisten) grote winst.

Der Reichstag in Flammen!

Von Kommunisten in Brand gesteckt!

I So würde das ganze Land aussehen, wenn der Kommunismus und die mit ihm verbündete Sozialdemokratie auch nur auf ein paar Monate an die Macht kämen!

Brave Bürger als Geiseln an die Wand gestellt!
Den Bauern den roten Hahn aufs Dach gesetzt!

Wie ein Aufschrei muß es durch Deutschland gehen:

Zerstampft den Kommunismus!
Zerschmettert die Sozialdemokratie!

Wählt

Hitler **1**
Liste

7. e. Daar er geen Rijksdagmeerderheid te vinden was, die regeringsverantwoordelijkheid wilde of kon aanvaarden, regeerden diverse snel op elkaar volgende kabinetten door middel van noodverordeningen, wat mogelijk was op grond van artikel 48 van de grondwet (zie tekst no.4). Dat betekende in wezen het einde van de parlementaire democratie.

7. f. De voortdurend groeiende NSDAP verscherpte haar kritiek (zie ook hierboven bij 5.c.). De partij richtte zich vooral tot die groepen, die het zwaarst van de crisis te lijden hadden en die teleurgesteld waren over de machteloosheid van de Weimarregeringen. Die groepen waren: kleine burgers, boeren, arbeiders (zie tekst no.5). Maar de NSDAP zocht ook steun bij industriëlen en bij bankiers.

De partij kenmerkte zich door opportunisme, door antisemitisme, door een fel chauvinisme gecombineerd met het vage beeld van een volksstaat: de nazi's wilden geen zelfstandige arbeidersbeweging, ze verwierpen de klassenstrijd en propageerden een politieke en ideële afhankelijkheid van de leider, de Führer (zie ook tekst no.6).

8. *Hitler aan de macht: 30 januari 1933.*

8. a. Het regeren door middel van noodverordeningen (zie bij 7.e.) versterkte de buitenparlementaire acties. Zo bijvoorbeeld van de nationaal-socialistische SA en SS, van de communistische Rote Frontkämpferbund, van de Stahlhelm enz.

Het leger kreeg grote invloed op kabinetsformaties.

8. b. In januari 1933 meende Von Papen de politieke oplossing gevonden te hebben: Hitler werd rijkskanselier in een kabinet waar de Duits-nationalen en de Stahlhelm eveneens aan deelnamen.

9. *Het einde van de Weimar-Republiek.*

9. Eind februari 1933 brandde enkele dagen voor de Rijksdagverkiezingen het Rijksdaggebouw af. De communisten werden ervan beschuldigd de staat met gewelddaden te bedreigen (zie de verkiezingsaffiche op de vorige pagina). De Weimargrondwet werd door enkele verordeningen buiten werking gesteld.

Op 27 februari werd de verordening "Ter bescherming van volk en staat", die juridisch op art.48 van de grondwet (zie tekst no.4) gebaseerd was, uitgevaardigd:

Beperkt werden: de persoonlijke vrijheid, het recht van vrije meningsuiting, de persvrijheid, het recht van vereniging en vergadering.

Opgeheven werden: het privé-karakter van het brief-, telegraaf- en telefoonverkeer; wettelijke bepalingen inzake huiszoeking en het in beslag nemen van particuliere eigendommen.

Op 24 maart werd de verordening "Ter afwending van de nood van volk en staat" afgekondigd:

"Artikel 1. Rijkswetten kunnen buiten de procedure om, die in de rijksgrondwet voorgeschreven staat, uitgevaardigd worden . . .

Artikel 2. De door de rijksregering uitgevaardigde rijkswetten mogen van de rijksgrondwet afwijken . . .

Artikel 5. Deze wet wordt op de dag van haar afkondiging van kracht. Op 1 april 1937 wordt de wet buiten werking gesteld en ze wordt voorts herroepen als de tegenwoordige rijksregering door een andere vervangen wordt . . ."

10. De "Gleichschaltung".

De NSDAP had, toen ze in 1933 aan de macht kwam, met de politieke en sociale opbouw van de Weimar-Republiek te maken. We kunnen in die republiek de volgende groepen en organisaties onderscheiden:

- 10. a. het leger;
- 10. b. de bankiers en industriëlen;
- 10. c. de politieke partijen;
- 10. d. de vakbonden en andere belangenorganisaties;
- 10. e. de kerken en overige geestelijke genootschappen;
- 10. f. de bureaucratie (de ambtenaren).

Vele van deze groepen en organisaties waren nauw met elkaar verbonden. Vernietiging van de onderlinge banden was voor de nazi's voorwaarde voor de opbouw van een heel nieuwe structuur, die volledig onder controle van de nationaal-socialistische partij zou moeten komen te staan. Dat was de "Gleichschaltung" waar de NSDAP naar streefde. In hoeverre lukte haar de verwezenlijking van dit streven?

De politieke partijen (10.c) en de vakbonden (10.d) bleken geen tegenstand van betekenis te kunnen bieden (zie hierboven bij 9). Of ze pasten zich aan en schiepen daarmee de voorwaarden voor eigen ontbinding (Centrumpartij en Duits-nationalen), of ze werden verboden en de leiders en kaderleden verdwenen in concentratiekampen (socialistische partij en communistische partij).

De politieke partijen waren verlamd door onderlinge tegenstellingen, verrast door het snelle optreden van de Hitler-regering en de methoden van de SA.

De kerk (10.e) nam een afwachtende houding aan. Predikanten van de Evangelische Kirche kwamen echter in verzet tegen de pogingen om de kerk te nazificeren.

De bureaucratie (10.f) diende de overheid. Als een onhanteerbaar en onmisbaar instrument kon de bureaucratie zich gemakkelijk handhaven.

Bepalend voor het karakter van het NSDAP-bewind was de vernietiging van de arbeidersbeweging en de houding tegenover het leger (10.a) en de industriëlen en bankiers (10.b). De laatste groepen worden hierna in 11 besproken.

Door een breed opgezette en intensieve indoctrinatie probeerde de NSDAP greep op de Duitse samenleving te krijgen (zie ook tekst no.8). Het "Reichsverband der deutschen Presse" bijvoorbeeld werd onder NSDAP-leiding geplaatst. Kranten werden verboden of samengevoegd. Hetzelfde gebeurde met de radio. De "Reichssendeleitung" werd onder nazi-toezicht geplaatst en "Ganz Deutschland hört den Führer mit dem Volksempfänger" (zie de affiche op de volgende bladzijde).

Het onder controle stellen van alle organisaties en communicatiemiddelen maakte de NSDAP zelf tot een autoritaire overheid. En de verhouding tussen staat en partij werd daardoor een probleem.

De staat, meenden de nazi's, is de uiterlijke organisatievorm van het volk als organisme. Volk en staat zijn dermate met elkaar verweven, dat ze één zijn. Omdat de nazi's er van

Ganz Deutschland hört den Führer

mit dem Volksempfänger

uitgingen dat het hele volk, na het uitschakelen van de voornaamste opposenten, achter het programma van de NSDAP stond, werd er ook een één zijn van volk en partij geconstateerd.

Dit sloot competentiekwesties tussen de overheid en de partij echter niet uit. De nazi's waren van mening dat de Führer zulke problemen wel in de hand zou weten te houden.

Door deze opvatting over de relatie tussen NSDAP, volk en staat waren conflicten met andere instellingen, die een grote invloed hadden, niet uitgesloten.

Dat gold in het bijzonder voor de kerken. De opvattingen over de rol van de NSDAP in de Duitse samenleving betekend in de dagelijkse politiek het isoleren van de kerken van het maatschappelijk leven. De kerken mochten van Hitler over het "jenseits" beschikken, de partij beschikte over het "diesseits". Alle massa-organisaties van de jeugd, mannen en vrouwen, alle communicatiemiddelen werden gerekend tot het "diesseits".

Zolang het optreden van de NSDAP de bijzondere rol van de kerken in Duitsland niet zou aantasten, bemoeiden de kerken zich niet met de politieke veranderingen. Maar de NSDAP en een klein aantal nazi-gezinde geestelijken trachtten door middel van de daartoe opgerichte organisatie Deutsche Christen de Evangelische Kirche onder controle te krijgen. Dat betekende een felle botsing tussen de die weigerden de leerstellingen van de kerk aan te passen aan de nazi-ideologie.

11. Conflicten binnen de partij en binnen het systeem.

De verhouding van de NSDAP tot het leger (10.a) en de bankiers en industriëlen (10.b) was van invloed op de radicale vleugel van de partij, met name op de SA.

De SA was voornamelijk uit ongeschoolde arbeiders en kleine middenstanders samengesteld. De kern stamde uit de eerste jaren van de partij. Het radicaal-plebeïsche karakter van de SA en de nazi-afkeer van on-Duitse economische macht in de vorm van buitelandse kapitaal gaf bij de industriëlen reden tot verontrusting. Het SA-kader leefde in de verwachting dat hun organisatie volksleger zou worden en dat het leger (de "Reichswehr") zou worden uitgeschakeld.

Hitler wilde industriëlen en "Reichswehr" echter niet tot tegenstanders maar tot bondgenoten van het nieuwe regime maken. Dit betekende het uit de weg ruimen van het SA-kader (Ernst Röhm) in de "nacht van de lange messen" (juli 1934). Een maand later zwoer het leger de Führer trouw (zie tekst no.7).

Het antisemitisme vervulde een sociale functie in nazi-Duitsland. Het internationale "Finanz- und Börsenkapital" werd tot joods kapitaal verklaard, en er werd een joodse samenzwering tegen Duitsland verkondigd. De rassenwetten van 1935 en de actie tegen de joden in de zgn. "Reichskristallnacht" (zie tekst no.9) in 1938 waren daarop gebaseerd. Het racisme, verbonden met de opvatting over het organische karakter van het Duitse volk, betekende dat alleen hij of zij als Duits burger kon worden erkend, die van Duits bloed was. De geproclameerde eenheid van volk, staat en nationaal-socialisme sloot onverdraagzaamheid tegenover politiek anders-denken dan ook zonder meer in.

Met deze theorieën als uitgangspunt konden de nazi's in een periode van technologie, organisatiedrang en massificatie, de gefrustreerde groepen in de maatschappij samenballen tot een irrationele kracht, die gekanaliseerd, bruikbaar werd voor het tolereren van de vernietiging van de vermeende tegenstanders (zie tekst no.10).

De opbouw van een politiek en economisch sterk Duitsland was afhankelijk van de beschikbare technische en economische middelen (wapens, grondstoffen, financiën) en bracht tegenstellingen met zich mee.

a. De versnelde herbewapening (vanaf 1935) toonde het nijpend tekort aan grondstoffen aan. De inflatoire financiering deed de financiële positie van Duitsland snel verslechteren.

b. De zware industrie had grondstoffen nodig. Deze moesten op de wereldmarkt tegen deviezen gekocht worden. Export was daarom voor Duitsland belangrijk, het bracht deviezen binnen.

In industriële en financiële kringen wilde men, onder leiding van de president van de Duitse rijksbank dr.Schacht, het onder a genoemde afremmen om b mogelijk te maken. De partij (Hitler) was daar tegen. Hij trachtte de chemische industrie (vervangingsprodukten) uit te spelen tegen de zware industrie en hij schilderde Duitslands positie binnen het kader van de internationale politieke situatie somber af: een oorlog was onvermijdelijk.

In militaire en burgerlijke kringen groeide het verzet tegen Hitlers politiek. Men vreesde een catastrofepolitiek. De buitenlandse politiek van Hitler gaf voor die vrees alle aanleiding.

12. Verwikkelingen in de buitenlandse politiek.

De bezetting van het Rijnland in 1936 was een politiek-militaire stap, waarvan de gevolgen niet te overzien waren. Hoe zouden Frankrijk en Engeland reageren? Militair en economisch was Duitsland zwak.

Die gevolgen zouden meevallen.

In Engeland was in Tory-kringen uit eerbied voor een sterk gezag en een politieke en sociale stabiliteit bewondering voor nationaal-socialistisch Duitsland. Er was begrip voor Hitlers optreden. Een toenadering tot de Sovjet-Unie om Duitsland te isoleren werd om ideologische redenen door de Tories verworpen. De kracht van Duitsland werd ook hoger aangeslagen dan die van de Sovjet-Unie, waar de industrialisatie zich nog maar in een beginstadium bevond en waar door Stalin grote zuiveringen (het leger!) op gang waren gebracht.

In Franse politieke kringen werd een vasthouden aan de entente cordiale boven een alliantie met de Sovjet-Unie geprefereerd. Een politiek isolement moest in elk geval voorkomen worden, was men in Parijs van mening.

Er waren in en buiten Europa nog andere verwikkelingen die aandacht vroegen. In hetzelfde jaar 1936 waarin Hitler het Rijnland bezette, brak in Spanje een burgeroorlog uit. Het leger onder leiding van Franco kwam in opstand tegen de Volksfrontregering in Madrid.

De Britse conservatieven hadden meer moeite met het Volksfront dan met het opstandige leger. Hun houding tegenover het fascisme was onduidelijk door hun anti-communisme (vgl. Churchills memoires over de Tweede Wereldoorlog, deel 1, pag.200/1, Amsterdam, 1963, pocketuitgave).

Uit praktische overwegingen volgde de juist opgetreden Franse Volksfrontregering onder leiding van Léon Blum de Britse politiek. De Sovjet-Unie trachtte in de ingestelde non-interventiecommissie Engeland en Frankrijk tegen Duitsland en Italië actief te maken en tegelijkertijd door zelf de Volksfrontregering in Madrid te steunen politieke invloed in

Spanje te verwerven. Een al te sterke Russische of communistische invloed in Spanje, zo beseftte ook Stalin, zou niet gunstig zijn voor de herleving van de Triple Entente (Engeland, Frankrijk, Rusland).

Maar de Spaanse burgeroorlog raakte op de achtergrond. De Duitse expansie in Midden-Europa vroeg alle belangstelling en aandacht: 1938, de Anschluss en vervolgens de Sudetenduitse kwestie (zie tekst no.11).

Terwijl de Sovjet-Unie er niet in slaagde de Triple Entente nieuw leven in te blazen en generaal Franco in Spanje de burgeroorlog ging winnen, probeerden Engeland, Frankrijk, Italië en Duitsland in september 1938 te München, zonder de Russen er bij te betrekken, Midden- en Oosteuropese vraagstukken te regelen.

Het jaar 1939 werd een jaar van beslissende betekenis. De slechter wordende economische en financiële situatie van Duitsland versterkten Hitler tot de overtuiging dat beslissingen door middel van geweld moesten worden geforceerd.

In maart 1939 bezetten de Duitsers de rest van Tsjecho-Slowakije. De Britse appeasementspolitiek bleek een mislukking.

Ook de politiek van collectieve veiligheid van de Sovjet-Unie mislukte, toen Engeland weigerde samen met de Russen ten aanzien van Roemenië en Polen verantwoordelijkheid te delen.

Japans opmars in Mantsjoerije (sinds 1931), zijn lidmaatschap van het Anti-Komintern-pact (1936) en de aanval van Japan op China (1937) verontrustten de Russen. Incidenten ("the forgotten war") tussen Japanse en Russische militairen in het najaar van 1938 en het voorjaar van 1939 deden de verontrusting in de Sovjet-Unie toenemen.

Door het Duits-Russisch verdrag van augustus 1939 kwam er een verdeling van Oost-Europa in invloedsferen. De Russen verkregen er door wat Engeland niet had willen geven en de randstaten niet hadden willen toestaan. Stalin meende bovendien dat de westgrens van de Sovjet-Unie veilig was gesteld.

Het verdrag gaf Hitler de mogelijkheid op 1 september 1939 Polen aan te vallen zonder met de Russen in conflict te komen (zie tekst no.12). De Duitse aanval liep wel op een conflict met Engeland en Frankrijk uit. De vrees voor de catastrofepolitiek (zie hierboven aan het slot van punt 11) was niet zonder grond geweest.

Op 23 november van hetzelfde jaar hield Hitler de officieren van de Duitse strijdkrachten voor: "Alle hoop op een compromis is kinderlijk: overwinning of nederlaag! De kwestie is niet het lot van het nationaal-socialisme in Duitsland, maar wie in de toekomst Europa zal beheersen . . ." (Alan Bullock, Hitler, leven en ondergang van een tiran, Utrecht, 1954, p.432). Een propagandabiljet uit het jaar 1940 sprak dan ook duidelijke taal: "Mit unsern Fahnen ist der Sieg! "

3. *TWEEDE SYLLABUS VAN "HET NATIONAAL-SOCIALISME IN DUITSLAND, 1918-1939"*

Oriënterend overzicht.

1. *Versailles en de Republiek van Weimar: 1918-1923.*

- a. De "Diktatfried" van Versailles: principes en karakter.
- b. Work- en onlustgevoelens in Duitsland door:
 - a) territoriale bepalingen
 - b) herstelbetalingen
 - c) ontwapening
 - d) "Kriegschuldfrage"
- c. Versterkt door economische en financiële crisis, (moeilijk herstel, verlies van grondstoffen en inflatie).
- d. De "Dolchstoszlegende" uiting van gekwetst nationalisme.
- e. Onder dit gesternte begint de "Republiek van Weimar": rol van SPD en KPD (Rosa Luxemburg) — coalities — geen democratische traditie (vgl. Engeland).
- f. De politieke noch de sociale democratie krijgen een kans.
- g. Het optreden van vrijkorpsen (vgl. "Kapp-Putsch") — "Rechts" verzet.
- h. Optreden van het "Rotfront" (Ruhrgebied) — "Links" verzet.
- i. Ontstaan van de NSDAP: Eerste optreden van Adolf Hitler.
- j. Mislukte Putsch te München (1923). Hitler gevangen: "Mein Kampf".
- k. De bezetting van het Ruhrgebied (1923) werkte katalyserend.

2. *De illusie van herstel naar binnen en naar buiten: 1924-1929.*

- a. Economisch: Voor- en nadelen van Dawes- en Youngplan.
- b. Financieel: De mark gestabiliseerd.
- c. Politiek: Verzoeningspolitiek van Stresemann, Briand en Austen Chamberlain: Locarno (1925)
- d. Duitsland lid van de Volkenbond: 1926.
- e. Teken aan de wand: Hindenburg tot president gekozen.
- f. De NSDAP krijgt 12 van de 491 zetels in de Rijksdag in 1928.
- g. De geestelijke en politieke crisis woekert voort (staat en maatschappij).

3. *De ondergang van de Republiek van Weimar: 1929-1933.*

- a. De wereldcrisis (1929) treft Duitsland zwaar (6 miljoen werklozen = 30%).
- b. Machteloze kabinetsformaties (Brüning, Von Papen).
- c. Hitler vindt steeds meer "Anklang" bij verschillende maatschappelijke groepen: industriëlen (waarom?), grootgrondbezitters, kleine zelfstandigen, boeren, de jeugd.
- d. Verkiezingen in 1930: NSDAP 107 van de 577 zetels (vgl. 1928).
- e. Straatterreur als politiek wapen (SA en SS: rol en betekenis).
- f. Verkiezingen in juli 1932: 230 zetels, in november 1932: 196 van de 612.

- g. Nazi's zijn nu de grootste partij.
- h. 30 januari 1933: Hindenburg benoemt Hitler tot rijkskanselier.

4. *Hitler aan de macht: Op weg naar de dictatuur: 1933–1937.*

- a. Persoon van Hitler: karakter-nationalistische ideeën.
- b. Het Führerprincipe: "Ein Volk, ein Reich, ein Führer": Het Derde Rijk.
- c. Betekenis van de Rijksdagbrand (27 februari) en Volmachtenwet (24 maart 1933).
- d. Een totalitair systeem: éénpartijstaat, politiestaat, "Gleichschaltung".
- e. De propaganda van Goebbels en de Hitlerjeugd.
- f. Nationaalsocialistische ideologie is antidemocratisch, antimarxistisch.
- g. Economische politiek: Vierjarenplannen, Arbeidsdienst.
- h. Geestelijke strijd:
 - Rassentheorie ("Herrenras", "Übermensch" enz.)
 - Antisemitisme ("Der Jud hat 's getan")
 - Houding van de kerken.
- i. Gevolg van het antisemitisme: Neurenbergerwetten en "Kristallnacht" (1938)
- j. Machtsstrijd tussen SA (Röhm) en leger met Hitler ("nacht van de lange messen")
- k. Hitlers buitenlandse politiek:
 - 1. Duitsland treedt uit de Volkenbond (november 1933). Waarom?
 - 2. Verdrag van Versailles wordt eenzijdig opgezegd.
 - 3. Invoering van de algemene dienstplicht.
 - 4. Bezetting van het Rijnland (maart 1936).
 - 5. Hitlers houding t.o.v. Mussolini's aanval op Abessinië.
 - 6. De As Rome-Berlijn en het Anti-Kominternpact.
 - 7. Houding van Engeland en Frankrijk (appeasement en volksfront)
 - 8. Rol in de Spaanse Burgeroorlog.

5. *Op weg naar de oorlog: 1937–1939.*

- a. De industrie in dienst van de bewapening (staal en chemie).
- b. Maart 1938: De "Anschluss". Houding van Oostenrijk.
- c. September 1938: Sudetenland. Motto: Alle Duitsers terug in het Rijk.
- d. Het "verraad" van München (30 september 1938).
- e. Maart 1939: Bezetting van Tsjecho-Slowakije. Houding van Engeland en Frankrijk.
- f. Augustus 1939: Non-agressiepact met Rusland.
- g. Danzig, de Corridor-aanval op Polen: Begin van de Tweede Wereldoorlog.

Termen en/of begrippen.

1. Fascisme.	23. De SS.
2. Nationaal-socialisme.	24. Zwarthemden.
3. De NSDAP.	25. Bruinhemden.
4. Nazi's.	26. De "Gestapo".
5. Territoriale bepalingen.	27. "Hitlerjugend".

6. Een "Putsch".	28. De dolkstootlegende.
7. Vrijkorpsen.	29. De "Judenfrage".
8. Rotfront.	30. De Neurenbergerwetten.
9. De Weimar-Republiek.	31. Concentratiekampen.
10. "Mein Kampf".	32. Arbeidsfront.
11. Het Derde Rijk.	33. "Gleichschaltung".
12. Het Duizendjarig Rijk.	34. De ideologie.
13. De "Führer".	35. Het "Grootduitse Rijk".
14. Het "Führer"principe.	36. De "Wehrmacht".
15. De dictatuur.	37. Partijdagen.
16. Ras, bloed en bodemtheorie.	38. "Lebensraum".
17. Antisemitisme.	39. Hakenkruis.
18. Antidemocratisch.	40. Anti-Kominternpact.
19. Antimarxistisch.	41. Volksfront.
20. De totalitaire staat.	42. Non-agressiepact.
21. De SA.	43. De "Anschluss".
22. "Kristallnacht".	44. Appeasementspolitiek.

4. *TEKSTEN BIJ HET NATIONAAL-SOCIALISME IN DUITSLAND, 1918–1939*

1. *November 1918*

Terwijl er in de Duitse hoofdstad grote onrust heerste en vooral de links radicale Spartacusbond zeer actief was, werd de zo juist minister-president geworden socialist Ebert op 10 november in Berlijn op de kanselarij door generaal-kwartiermeester Gröner vanuit het hoofdkwartier opgebeld. De generaal had 's morgens gehoord dat keizer Wilhelm naar Nederland was gevlucht en hij stond nu voor het probleem, hoe alle troepen zo snel mogelijk naar Duitsland terug te krijgen:

"Het officierskorps kon echter alleen met een regering samenwerken, die de strijd tegen radicalisme en bolsjewisme opnam. Daartoe was Ebert bereid, maar hij handhaafde zich slechts met moeite en stond bijna op het punt door de Onafhankelijken en de Liebknechtgroep te worden omvergelopen. Wat lag toen meer voor de hand dan Ebert . . . de steun van het leger en van het officierskorps aan te bieden . . . 's Avonds belde ik de minister-president op en deelde Ebert mee, dat het leger zich ter beschikking van zijn regering stelde, dat in ruil daarvoor de veldmaarschalk en het officierskorps van de regering steun verwachtten bij het handhaven van de orde en de discipline in het leger. Het officierskorps verlangde van de regering de bestrijding van het bolsjewisme. Ebert ging op mijn voorstel tot samenwerking in".

2. *Het programma van de NSDAP, 1920.*

Dit programma telde vijfentwintig punten. Hieronder volgen er enkele:

- "1. Wij eisen de aaneensluiting van alle Duitsers tot een Groot-Duitsland.
2. Wij eisen rechtsgelijkheid van het Duitse Volk met de andere naties . . .
4. Alleen een volksgenoot kan staatsburger zijn. Volksgenoot kan slechts hij zijn, die

van Duitse bloede is, zonder te letten op geloof. Geen jood kan dus volksgenoot zijn.

6. Wij bestrijden het tot corruptie leidend parlementaire stelsel.
9. Alle staatsburgers moeten gelijke rechten en plichten hebben.
11. Wij eisen afschaffing van het arbeidsloos inkomen.
13. Wij eisen alle trusts onder staatsbeheer.
18. Wij eisen de ontwikkeling van iedere volksgenoot.
22. Wij eisen de vorming van een volksleger.
23. Wij eisen dat alle journalisten volksgenoten zijn.
25. Wij eisen de vestiging van een sterke centrale rijksmacht."

3. *De Weimarregeerders.*

In "Mein Kampf" gaf Hitler zijn mening over regeerders en partijen van de Weimar-Republiek:

"Het fijne instinct van de heren staatsparasieten, die door de gebeurtenissen in november zijn komen bovendrijven . . .

Nu moet men onderscheid maken tussen de verantwoordelijke leiders, of beter de "leiders-die-verantwoordelijk-hadden-moeten-zijn" van onze regering, het gewone gemiddelde slag van onze parlementaire knoeiers, en de grote domme kudde schapen, welke door ons al te geduldige volk wordt gevormd . . .

De strijd voor de nationale onafhankelijkheid kan alleen dan losbarsten, wanneer de oorzaken van onze ineenstorting worden opgeheven en de profiteurs van die ramp worden vernietigd . . ."

4. *Artikel 48 van de grondwet van Weimar.*

"Indien een land door de grondwet of de wetten van het rijk opgelegde verplichtingen niet nakomt, kan de rijkspresident het daartoe met hulp van de gewapende macht aanzetten.

De rijkspresident kan in het geval dat in het rijk de openbare veiligheid en orde in aanzienlijke mate verstoord of in gevaar gebracht wordt, de voor het herstel van de openbare veiligheid en orde nodige maatregelen treffen, zo nodig met hulp van de gewapende macht ingrijpen. Daartoe mag hij tijdelijk de in de artikelen 114, 115, 117, 118, 123, 124 en 153 vastgelegde grondrechten geheel of gedeeltelijk buiten werking stellen.

Van alle ingevolge de 1e of 2e alinea van dit artikel getroffen maatregelen moet de rijkspresident onverwijld kennis geven aan de rijksdag. Wanneer de rijksdag dit eist moeten de maatregelen buiten werking worden gesteld.

Wanneer uitstel niet gedoogd kan worden kan de regering van een land voor haar gebied voorlopige maatregelen treffen als bedoeld in de 2e alinea. Wanneer de rijkspresident of de rijksdag dit eist moeten de maatregelen buiten werking worden gesteld.

Nadere regeling geschiedt bij rijkswet."

5. *Gedupeerden en teleurgestelden.*

De nationaal-socialisten richtten zich vooral tot die groepen, die het zwaarst van de economische situatie waarin Duitsland in de twintiger jaren verkeerde, te lijden hadden en die teleurgesteld waren over de machteloosheid van de Weimarregeringen:

"Het herstel sinds 1924, dat bovendien reeds vóór het uitbreken van de wereldcrisis ophield, leidde niet tot een rust in de binnenlandse politiek. Juist de middengroepen zagen hoe ze door de inflatie verarmd waren. Zij konden geen vertrouwen meer hebben in een maatschappelijke situatie waarin het eigendom weliswaar niet direct door een radicale revolutie, maar wel door de economische ontwikkeling en de economische politiek bedreigd werd. Het onopgeloste probleem van de herwaardering van de spaartegoeden, de structurele crisis bij de kleine handwerkers, de verbittering over speculanten, de vele nieuwe grootwinkelbedrijven en de enorme schulden der boerenbedrijven — dat alles heeft bij burgers en boeren het wantrouwen tegen het parlementaire stelsel, de bestaande partijen en de door hen samengestelde regeringen al vóór de wereldcrisis versterkt."

6. *De gemeenschap van het volk.*

Op 30 januari 1937, vier jaar nadat hij de macht in Duitsland in handen had gekregen, sprak Hitler voor de Rijksdag:

"Het voornaamste punt van het nationaal-socialistische programma is de liberale opvatting van de enkeling en de marxistische opvatting van de mensheid aan de kant te zetten en daarvoor in de plaats de gemeenschap van het volk te stellen, in de bodem geworteld en te zamen gehouden door de band van zijn gemeenschappelijk bloed."

7. *De eed van trouw aan de Führer.*

President Von Hindenburg stierf op 2 augustus 1934 op 87-jarige leeftijd.

Het ambt van president en dat van kanselier werden in de persoon van Hitler verenigd. Hij werd tevens opperbevelhebber van alle Duitse strijdkrachten, die diezelfde dag de eed van trouw — de Fahnen-eid — aan de nieuwe opperbevelhebbers aflegden:

"Ik zweer bij God deze heilige eed, dat ik de Führer van het Duitse rijk en volk, Adolf Hitler, opperbevelhebber van de strijdkrachten, onvoorwaardelijk zal gehoorzamen en dat ik als dapper soldaat te allen tijd bereid ben mijn leven voor deze eed te geven".

8. *De greep op de jeugd.*

a. In een rede gehouden in 1938 sprak Hitler over de greep van het nationaal-socialisme op de Duitse jeugd:

"Deze jeugd, die leert immers niet anders dan Duits denken, Duits handelen, en als deze knapen als tienjarigen in onze organisatie komen en daar vaak pas voor het eerst een frisse

neus halen, dan gaan ze vier jaar later van het Jungvolk naar de Hitlerjugend over, en daar houden we ze weer vier jaar. En dan geven we ze zeker niet terug in handen van onze oude klassen- en standenouders (gelach), maar nemen ze direct in de partij op, in het "Arbeitsfront", de SA of de SS, het NSKK enzovoort. En als ze daar twee jaar of anderhalf jaar zijn en nog geen complete nationaal-socialisten zijn geworden (gelach), dan gaan ze in de arbeidsdienst en worden daar weer zes of zeven maanden geslepen, alles met één symbool, de Duitse spade. En wat er dan na zes of zeven maanden nog van klassenbewustzijn of standenwaan over mocht zijn, dat wordt door de "Wehrmacht" twee jaar lang voor verdere behandeling overgenomen (bijval), en als ze na twee, drie of vier jaar terugkeren, nemen we ze direct weer in de SA, de SS enzovoort. Ze komen hun hele leven niet meer vrij".

b. Een ingezonden brief uit "Der Stürmer" van april 1936 geeft enig idee wat het nationaal-socialisme de kinderen leerde:

"Beste Stürmer,

De kinderen van het nationaal-socialistische Jugendheim Gross-Möllen in Pommeren sturen u een hartelijke groet. Wij lezen uw verhalen elke week met veel belangstelling. De Stürmer is en blijft een graag geziene gast in ons huis. Door hem leren wij de Jood kennen zoals hij werkelijk is. Wij hebben ook een Stürmerkastje. Wij knippen de plaatjes uit en prikken ze vast op een groot stuk karton, dat speciaal voor dat doel in de huiskamer is opgehangen. Zo leren de meisjes en jongens hoe de Joden er precies uitzien.

Maar wij willen u ook nog iets vertellen van een andere manier die wij hier hebben uitgevonden om de kinderen de Joden te leren kennen. Elke zaterdagavond speelt de jeugdleider ons met zijn poppenkast een stuk over de Joden voor. Wij hebben een pop die een Jood voorstelt. Hij heeft een neus als de duivel. En als Jan Klaassen komt, roepen wij tegen hem dat hij de slechte Jood moet weggagen. Maar als de Jood ons vraagt om hem te helpen, dan roepen wij Jan Klaassen.

Vanavond hebben wij een stuk gezien waarin de duivel een Jood overhaalt een plichtsgetrouwe nationaal-socialist dood te schieten. En in de loop van het stuk deed de Jood het ook. Wij hebben allemaal het schot gehoord. Wij wilden het liefst allemaal opspringen en de Jood gevangennemen. Maar toen kwam er een politieagent en die nam hem na een kort gevecht mee. Je kunt je voorstellen, beste Stürmer, dat wij de politieagent met allerlei uitroepen flink aangemoedigd hebben . . .

Wij spelen geregeld stukken over Joden, die onze jeugdleider uit de Stürmer haalt. Wij kunnen van ongeduld de volgende zaterdagavond haast niet afwachten. Wij groeten u, beste Stürmer, met een krachtig Heil Hitler! "

9. De "Reichskristallnacht".

Op 9 november 1938 werd een ambtenaar van de Duitse ambassade te Parijs door een jonge Poolse Jood doodgeschoten. Hierop volgde in Duitsland een pogrom, die later de naam "Reichskristallnacht" gekregen heeft.

Een correspondent van de "Times" stuurde over het gebeurde onderstaand verslag naar Londen:

"De orgie begon in de vroege ochtend. In negen van de twaalf synagogen in Berlijn brak brand uit. Daarvóór waren er al aanvallen op enkele Joden afzonderlijk geweest.

Tijdens deze aanvallen op Joodse heiligdommen trokken benden jongeren, allen in burgerkleden, maar schijnbaar handelend volgens een systematisch plan, door de straten van Berlijn en gooiden de ruiten in van alle Joodse winkels die ze zagen . . . De vernieling en de plundering werden in de afgelopen middag nog erger. Uit een groot café op de Kurfürstendamm waren alle flessen wijn en overige sterke drank geroofd; men gooide er mee naar wat er nog aan ramen heel was . . . De deelnemers aan deze actie waren jonge mannen en kleine jongens van de Hitlerjugend, de enige organisatie die ik in uniform aan de vernieling heb zien meedoen. In de straten waarin de "zuivering" zich afspeelde, was de hele dag door nauwelijks een politieman te zien. Voor zover ik heb kunnen nagaan, heeft de politie zich in geen enkel geval met de demonstranten bemoeid. Ze beperkte zich er toe de Joodse eigenaars van de vernielde winkels in "beschermende hechtenis" te nemen, zoals ze trouwens met iedere Jood deed die zich op straat vertoonde . . . Onmogelijk te schatten hoeveel synagogen in Duitsland in de afgelopen nacht door brand vernield zijn. De kranten meldden brandstichting in de synagogen van Stettin, Frankfurt am Main, Konstanz, Keulen, Lübeck en Leipzig."

10. *Hitlers dictatuur.*

Tijdens het Neurenberg proces in 1946 gaf Hitlers minister van wapenmaking en oorlogsproductie Albert Speer zijn visie op de dictatuur van zijn vroegere meester:

"Hitlers dictatuur (zei Speer tot het Neurenbergse Hof) verschilde in een fundamenteel punt van al haar voorgangers in de geschiedenis. Zijn dictatuur was de eerste in de huidige periode van de moderne technische ontwikkeling, een dictatuur die volledig gebruik maakte van alle technische middelen om haar eigen land te overheersen. Door middel van die technische hulpmiddelen zoals de radio en de luidspreker werden tachtig miljoen mensen van hun zelfstandig denken beroofd. Daardoor was het mogelijk hen aan de wil van één man te onderwerpen . . . Vroegere dictatoren hadden zeer bekwame helpers nodig, zelfs op het laagste plan, mannen die konden denken en zelfstandig optreden. Het totalitaire stelsel in de periode van de moderne technische ontwikkeling kan het zonder hen af; alleen al de communicatiemiddelen maken het mogelijk het lagere leiderschap te mechaniseren. Tengevolge hiervan ontstaat het nieuwe type van de niet-kritische-in-onvangst-nemer van bevelen . . . Nog een gevolg was het verstrekende toezicht op de staatsburgers en het bewaren van een hoge mate van geheimhouding van criminele daden. De nachtmerrie van menig mens, dat de naties te eniger tijd door technische middelen zouden kunnen worden overheerst was in Hitlers stelsel nagenoeg werkelijkheid geworden."

11. *De Sudetencrisis.*

Midden 1938 groeide Hitlers belangstelling voor de Sudetenduitsers in Tsjecho-Slowakije. Neville Chamberlain vloog naar Berchtesgaden (15/9) en Godesberg (22/9) om de kwestie tot een oplossing te brengen. Na het laatste bezoek hield de Führer op 26/9 — drie dagen voor het Accoord te München tot stand kwam — in het Sportpalast te Berlijn een rede, waaruit dit citaat:

"Ik heb maar weinig te zeggen: ik ben de heer Chamberlain dankbaar voor al zijn bemoeienissen. Ik heb hem verzekerd dat het Duitse volk niets anders dan vrede wil; maar ik heb hem ook verteld, dat er grenzen aan mijn geduld zijn. Ik heb hem verder verzekerd, en ik herhaal het hier, dat er — als dit vraagstuk opgelost is — voor Duitsland in Europa geen territoriaal probleem meer is!

En ik heb hem ook verzekerd dat op het moment, waarop Tsjecho-Slowakije zijn problemen oplost, dat wil zeggen, waarop de Tsjechen in het reine zijn gekomen met hun andere minderheden, en wel op vreedzame wijze en niet door onderdrukking, dat ik dan in de Tsjechische staat niet meer geïnteresseerd ben. Dat garandeer ik ze! Wij willen helemaal geen Tsjechen! "

12. *Danzig, de Corridor.*

Binnen een jaar na de rede in het Berlijnse Sportpalast was Duitsland in oorlog.
Op 1 september 1939 sprak Hitler de Rijksdag toe:

"Afgevaardigden! Mannen van de Duitse Rijksdag! Sinds maanden lijden wij allen onder de kwelling van een probleem waarmee het dictaat van Versailles ons indertijd heeft opgescheept en dat tenslotte in zijn ontwikkeling en ontarding voor ons ondragelijk is geworden.

Danzig was en is een Duitse stad!

De Corridor was en is Duits! . . .

Danzig werd van ons gescheiden! De Corridor door Polen geannexeerd! De daar wonende Duitse minderheden op vreselijke wijze mishandeld! . . .

Ik heb daarom nu besloten met Polen in dezelfde taal te spreken waarin Polen nu sedert maanden met ons spreekt . . . Ik wil nu niets anders wezen dan de eerste soldaat van het Duitse Rijk. Ik heb daarom opnieuw het uniform aangetrokken dat mij het heiligst en het dierbaarst was. Ik zal het pas weer uittrekken na de overwinning of — ik zal het einde (van de oorlog) niet beleven! . . ."

Bronvermelding van de teksten:

1. November 1918: Prinz Max von Baden, *Erinnerungen und Dokumente*, Stuttgart, 1927, p.634 e.v.; G. van Roon, *Van Rosa Luxemburg tot Stauffenberg*, Kampen, (1970), deel 2, p.8.
2. Het programma van de NSDAP, 1920: H.G.M. Wigman, *De geschiedenis van de mensheid*, Utrecht/Nijmegen, 1961, deel 4, p.405.
3. De Weimarregeerders; Adolf Hitler, *Mijn Kamp*, Amsterdam, z.j., p.712/3.
4. Artikel 48 van de grondwet van Weimar; W. Conze, *Der Nationalsozialismus, 1919-1934*, Stuttgart, 1959, deel 1, p.6 e.v.
5. Gedupeerden en teleurgestelden; Rudolf Vierhaus, *Die politische Mitte der Weimarer Republik*, in: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, jg.15, 1964, p.141; G.van Roon, a.w., p.18.
6. De gemeenschap van het volk; Alan Bullock, *Hitler, leven en ondergang van een tiran*, Utrecht, 1953, p.305.
7. De eed van trouw aan de Führer; Walther Hofer, *Der Nationalsozialismus, Dokumente 1933-1945*, Frankfurt am Main, 1957, p.71.
8. De greep op de jeugd;
 - a. A.H. Huussen Jr. e.a., *Tussen twee wereldoorlogen*, 's-Hertogenbosch, 1968, p.65;
 - b. Léon Poliakov e.a., *Het Derde Rijk en de Joden, documenten en getuigenissen*, Amsterdam, 1956, p.127.

9. De "Reichskristallnacht"; A.J.P. Taylor, Standaard geschiedenis van de twintigste eeuw, Antwerpen/Utrecht, 1971, deel 4, p.41.
10. Hitlers dictatuur; Alan Bullock, a.w., p.287.
11. De Sudetencrisis; Walther Hofer, a.w., p.207.
12. Danzig, de Corridor; E. Philipp Schäfer, Dertien dagen wereldgeschiedenis, 22 augustus - 3 september 1939, Amsterdam, 1969, p.260 e.v.

5. *DOCUMENTATIE OVER "HET NATIONAAL-SOCIALISME IN DUITSLAND, 1918-1939"*
LEERBOEKEN ETC., ATLASSEN, LITERATUUR, AV-MATERIAAL

Vindplaatsen leer- en studieboeken (boekjes).

a. *Mavo*

1. Adang e.a.	Mensen en machten, deel 3	Meulenhoff, 1969	143-154
2. Alkemade	Mensen bouwen een wereld, deel 4 m	Malmberg, 1971	16-27
3. Blonk e.a.	De spiegel der eeuwen deel 2	Wolters/N. 1972	176/7, 180-182 190/1, 193-195
4. Brussee	Uit voorbijg. tijden, deel 2	Thieme, 1969	63-68
5. Brussee e.a.	Strijd en samenwerking, examendeeltje	Thieme, 1969	6, 8-11, 13, 21
6. Van Damme	De mens en zijn tijd, deel 4 m	Malmberg, 1970	14, 39-43
7. De Haas	Geschiedenis voor het mavodiploma, deel B	Wolters/N., 1970	138, 142-146 162/3
8. Hoekstra	Functionele geschiedenis, deel 4 m	Wolters/N., 1971	17/8, 29/30, 33/4, 49-57
9. Van der Hoeven e.a.	Echo van het verleden, deel 2	Meulenhoff, 1961	167/8, 171-175
10. Kalkwiek e.a.	Thema en taak, deel 3 m	Meulenhoff, 1969	7, 10, 15, 19-29, 60-70
11. Kalle e.a.	Podium van het verleden, deel 3	Wolters/N., 1971	177-194

12. Kalle e.a.	Podium van het verleden, deel 4	Wolters/N., 1971	8-12, 13-23, 65, 71-75, 77-79, 83, 87
13. Oirschot	Volkeren ontmoeten elkaar	Zwijzen, 1970	45-51, 54
14. Quint e.a.	Nieuws uit het verleden,	Versluys, 1962	71/2, 85-87, 99-102
15. Smallegange e.a.	Toen, thans, toekomst, docentenboek 9	Wolters/N., 1972	32-42, 54-60, 65, 77-79
16. Weldering	Geschiedenis voor het ulo, deel 4	Muusses, 1964	95-101, 109- 115
17. Van der Werff e.a.	Historisch bestek,	Van Gorcum, 1970	13-22, 31-42
18. Wijk e.a.	Van alle tijden, deel 2	Educaboek, 1967	104-111, 116-119, 123-126
<i>b. Havo - vwo</i>			
1. Adang e.a.	Mensen en machten, deel 5 vwo	Meulenhoff, 1971	294-318
2. Van Alkemade e.a.	Inkijk en uitzicht, deel 4	Muusses, 1965	270-276 310-316
3. Beetsma	Historie . . . heden . . .	Malmberg, 1971	92/3
4. Beetsma e.a.	De laatste 50 jaar	Malmberg, 1971	63-79
5. Berg	Geschiedenis in toekomst- perspectief, deel 2	Malmberg, 1964	209-212 228-235
6. Blonk e.a.	Hoofdwegen der Geschiedenis, deel 2	Wolters/N., 1965	283-291
7. Boonekamp e.a.	Memoriael, deel 2	Wolters/N., 1969	260-268 351-366
8. Bouman	Econ. en soc. geschie- denis in hoofdlijnen	Wolters/N., 13e dr., z.j.	212-215
9. Van Damme	De mens en zijn tijd	Malmberg, 1968	118-124

10. Dek	De laatste eeuwen	Wolters/N., 1960	258-268
11. Demey e.a.	Geschiedenis in documenten	Meulenhoff, 1971	224-234
12. Fontaine	Van oermens tot wereld- burger, deel 4 B	Malmberg, 1965	84-87 168
13. Van Galen Last	Van Sarajevo tot Hiroshima	Wolters/N., 1971	55-79 93-110
14. Geurts e.a.	Bronnenboek; de laatste 50 jaar in teksten en documenten	Meulenhoff, 1971	1-39
15. De Haan e.a.	Geschiedenis van de HBS-A	Wolters/N., 1964	215-220
16. Hoekstra e.a.	Functionele geschiedenis deel 3 vh	Wolters/N., 1971	151-162
17. Van der Hoeven e.a.	Fasen en facetten	Meulenhoff, 1964	270-279
18. Van der Hoeven e.a.	Fundamenten en mijlpalen, deel 3	Meulenhoff, 1970	77-79 86-91
19. Van der Hoeven	De twintigste eeuw	Meulenhoff, 1967	84-88 118-123
20. Huussen e.a.	Tussen twee wereld- oorlogen (serie Hist. thema's in teksten en documenten)	Malmberg, 1968	18-33 53-75
21. Huussen e.a.	Voorspel en verloop van de Tweede Wereld- oorlog (serie Hist. thema's in teksten en documenten)	Malmberg, 1969	27-53
22. Kalkwiek e.a.	Thema en taak, deel 3 vh	Meulenhoff, 1970	10-15, 32-37 69-74

23. Klijnsma	Passage, deel A	Wolters/N., 1966	252-261
24. Meyer	Schakels met het voorgeslacht, deel 2	Meulenhoff, 1960	214-219 240-252
25. Moora e.a.	De wereld van vroeger en nu, deel 3	Versluys, (1962)	241 e.v.
26. Niemeyer e.a.	Onze eeuw	Thieme, 1968	101-111 1968
27. Niemeyer e.a.	Op weg naar het heden	Thieme, 1963	294-302 318 e.v.
28. Novem	Wereld in wording, deel 3	Van Goor, 1968	205, 218, 227/ 8, 233 e.v., 258/9, 265
29. Novem	Wereld in wording, semi-concentr., deel 2	Van Goor, 1967	171/2, 178- 190
30. Oerlemans	Capita selecta uit de geschiedenis, deel 3	Wolters/N., 1968	104-120
31. Offringa e.a.	Speurtocht door de eeuwen, deel 5	Wolters/N., 1971	87-90 128-141
32. Pik	Beknopt leerboek der algemene geschiedenis	Tjeenk Willink, 1963	305-310
33. Reinsma	Bovenbouw	Meulenhoff, 1965	195-203
34. Rijpma	De ontwikkelingsgang der historie, deel 3 A	Wolters, 1963	325-332
35. Van Roon	Van Rosa Luxemburg tot Stauffenberg (serie Een halve eeuw dichterbij	Kok, (1970)	I-VIII, 1-36

36. Van Roon	Van Rosa Luxemburg tot Stauffenberg (serie Teksten dichterbij)	Kok, (1970)	II-IV, 1-48
37. Schuursma	Fascisme-1 (serie Een halve eeuw dichterbij)	Kok, (1970)	V, VI, 3 e.v.
38. Schuursma	Fascisme-2 (serie Een halve eeuw dichterbij)	Kok, (1970)	III, 3 e.v.
39. Van der Strate e.a.	Van primitief naar modern	Educaboek, 1968	
40. Verstegen e.a.	Diorama van de moderne tijd	Dieben, 1965	273-280
41. Van Voorst van Beest	Overzicht van de geschiedenis, deel 5	Malmberg, 1967	39-46
42. Westendorp Boerma	Leerboek der geschiedenis, deel 2	Tjeenk Willink, 1965	176-185
43. Wigman	De geschiedenis der mensheid, deel 4	Dekker en Van der Vegt, 1961	402-410

Vindplaatsen atlassen.

1. —	Sesam atlas bij de wereldgeschiedenis, chronologisch overzicht, deel 2	Bosch en Keuning, 1967	148-150 183/4 192-199
2. Bergen e.a.	Werkatlas van de wereldgeschiedenis	Malmberg, 1972	41
3. —	Hettema's grote historische schoolatlas	Educaboek, 1968	115-117
4. Van der Hoeven e.a.	Meulenhoff historische atlas	Meulenhoff, 1969	46, 51
5. Leih	Kleine historische schoolatlas	Educaboek, 1970	53-55

6. Vermaseren	Atlas algemene en vaderlandse geschiedenis	Wolters/N., (1970)	59, 60, 62
7. Vermaseren	Beknopte atlas der algemene vaderlandse geschiedenis	Wolters/N., 1968	51, 53
8. De Vries	Elseviers historische schoolatlas	Elsevier, 1971	74

Literatuur.

Hierboven zijn onder "Vindplaatsen leer- en studieboeken (-boekjes), atlassen" titels opgenomen, die eveneens in deze rubriek ondergebracht kunnen worden.

Sommige van de daar genoemde nummers geven ook een bibliografie.

a. Voor leerling en leraar.

Uitgebreidere algemene oriëntatie en informatie over de jaren 1918-1939 (met enkele hoofdstukken die in het bijzonder gaan over het nationaal-socialisme in Duitsland) geven:

1. C.D.J. Brandt e.a., Wereldgeschiedenis, deel IX, Hilversum/Antwerpen, 1967 (4e druk);
2. I.J. Brugmans, Kantelend tijdperk, wereldbeeld 1919-1939, Amsterdam, 1965 (De Bussy-paperback);
3. Sj.de Vries (bewerker), Elseviers wereldgeschiedenis, Amsterdam, 1970, deel 3 (met illustraties, kaarten en register).

Voor een breed publiek zijn geschreven:

4. M. Goote, En de horizon bleef rood, 50 jaar wereldgeschiedenis, Kampen, 1970;
5. J. de Rek, Pas gisteren, Europa tussen twee wereldoorlogen, Baarn, 1961.

Uitstekend geïllustreerd en gedocumenteerd werden:

6. A.H. Paape e.a., Bericht van de Tweede Wereldoorlog, nr.1: De greep naar de macht; nr.2: Dictatuur in opmarks; nr.3: Het onweer nadert; nr.4: Zwarthemden en koppelriemen; nr.5: Het Spaanse drama; nr.7: Blitzkrieg over Polen; Amsterdam, 1970;
7. A.J.P. Taylor e.a., Standaard geschiedenis van de twintigste eeuw, deel 3: 1919 tot 1934; deel 4: 1935 tot 1941; Antwerpen/Utrecht, 1970.

Meer uitvoerig en/of gedetailleerd zijn:

8. Ernst Nolte: Het facisme, van Mussolini tot Hitler, Amsterdam, 1969 (met veel foto's);
9. William L. Shirer, Opkomst en ondergang van het Derde Rijk, Amsterdam, 1962, deel 1.
10. J.S. Bartstra, Adolf Hitler, Zeist/Antwerpen, 1964, (Phoenixpocket);
11. Alan Bullock, Hitler, leven en ondergang van een tiran, Utrecht, 1935 (is ook als Zwarte Beertjespocket uitgegeven);

12. Albert Zoller, Twaalf jaar bij Hitler, confidenties van zijn particulier secretaresse, Den Haag, 1960 (Ooievaarpocket).
13. Heinrich Fränkel e.a., Doktor Göbbels, Amsterdam, 1960;
14. H.J. Neuman, Arthur Seyss-Inquart, Utrecht/Antwerpen, 1967 (de eerste hoofdstukken);
15. Albert Speer, Herinneringen, 2 dln., Baarn, 1970, deel 1;
16. Richard M. Watt, Het einde van een keizerrijk, de Duitse tragedie: Versailles en de Duitse Revolutie, Meppel, 1970;
17. Adrian Ball, 3 september 1939, de laatste dag van de oude wereld, Amsterdam, z.j.;
18. Leonard Mosley, De spookachtige vrede 1938-1939, twee jaren Europese politiek, die leidden tot de Tweede Wereldoorlog, Amsterdam, 1970;
19. E. Philipp Schäfer, Dertien dagen wereldgeschiedenis 22 augustus - 3 september 1939, Amsterdam, 1969.

b. Voor de leraar.

1. Martin Broszat, Der National-Sozialismus, Weltanschauung, Programm und Wirklichkeit, Stuttgart, 1961;
2. Martin Broszat, Der Staat Hitlers, München, 1969 (dtv Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts, Band 9);
3. Helmut Heiber, Die Republik von Weimar, München, 1966 (dtv Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts, Band 3);
4. Reinhard Kühnl, Deutschland zwischen Demokratie und Faschismus, München, 1969 (Reihe Hanser Nr.14);
5. Ernst Nolte, Die faschistischen Bewegungen, München, 1966 (dtv Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts, Band 4);
6. Arthur Schweitzer, Big business in the Third Reich, London, 1964;
7. A.J.P. Taylor, Europe: grandeur and decline, Harmondsworth, 1969 (Pelicanbook A 909).

Audio-visueel materiaal.

a. Documenten etc.

1. The coming of war (1936-1939); Jackdaw no.64; map met reproducties van foto's, prenten, facsimiles van documenten, kranten enz., met een handleiding in het Engels; Importeur J.H.Kok N.V., Postbus 130, Kampen;
2. Herdrukken van kranten betreffende "De geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog"; te bestellen bij: NRC/Algemeen Handelsblad, Amsterdam of Rotterdam.

b. Wandkaarten.

1. Die Weimarer Republik, 1918-1933; Pertheskaart 250 x 200 cm; Importeur Meulenhoff-Bruna, Amsterdam;
2. Deutschland unter der Hitlerdiktatur, 1933-1945; Pertheskaart 250 x 200 cm; Importeur Meulenhoff-Bruna, Amsterdam;
3. Europa in de Tweede Wereldoorlog, kaart met toelichting, 235 x 165 cm; geeft een beeld van de Duitse expansie in de jaren 1935-1942; Uitg. Van Goor, Den Haag.

c. *Dia's.*

1. Van Versailles tot Neurenberg; 4 delen, 160 zwart/wit dia's; Centraal Projectie en Lichtbeelden Instituut (C.P.L.I.), Amsterdam;
2. Die Weimarer Republik;
Das Dritte Reich; 117 dia's, waarvan 30 in kleur met een daar bij behorende geluidsband van tweemaal 40 minuten; Werner-Jünger Verlag, Eppsteiner Strasse 36, 6000 Frankfurt am Main;
3. De opkomst van Hitler; zwart/wit filmstrook met tekstboekje; Polyvisie CGA B461; Stichting N.I.A.M., Sweelinckplein 33, Den Haag;
4. Nationaal-socialisme; 60 zwart/wit dia's met een lesuitwerking; Projectie Onderwijs Centrale, Hoge Naarderweg 42, Hilversum.

d. *Klankbeelden.*

1. De conferentie van München, 1938; 33 min., fragmenten uit toespraken van o.m. Hitler, Chamberlain, Daladier, fragmenten uit nieuwsberichten; geluidsband te huur bij: Stichting Film en Wetenschap, Hengeveldstraat 29, Utrecht.
2. Adolf Hitler, 1933-1945; 57 min., fragmenten uit redevoeringen; geluidsband te huur zie hierboven bij d.1.;
3. Nationaal-socialisme, 1933-1939; 50 min., opnamen o.m. van Hitler, Goebbels, Goering; geluidsband te huur zie hierboven bij d.1.;
4. Deutschlands Weg in die Diktatur; gram.plaat 2: Die Weimarer Republik 1918-1933; gram.plaat 3: Hitler an der Macht 1933-1939 met een tekstboek; Athena-Ariola;
5. Das Dritte Reich in Dokumenten, 1933-1945; 3 gram.platen met tekstboek en zwart/wit dia's; Christophorus Schallplatten.

e. *Films.*

1. Die Machtergreifung; documentaire, 60 min., samengesteld uit oude filmopnamen, foto's etc. over de tijd rond 1933; te huur bij: Nederlands Filmmuseum, Paulus Potterstraat 13, Amsterdam;
2. Der Marsch zum Führer; documentaire, 30 min. authentieke filmopnamen over de Hitlerjugend; te huur bij Stichting Film en Wetenschap, Hengeveldstraat 29, Utrecht.

Bijlage 3

IV VOORSTEL PROGRAMMA EINDEXAMEN VWO – HAVO – MAVO MET TOELICHTING

De C.E.G.E.S. wil er op wijzen dat de commissie die indertijd, in opdracht van staatssecretaris Grosheide, een voorstel voor een eindexamenprogramma geschiedenis en staatsinrichting vwo - havo - mavo formuleerde (in deze commissie was ook de V.G.N. vertegenwoordigd) in haar toelichting zich duidelijk voor selectie binnen de "beperkte" leerstof van de laatste halve eeuw uitsprak.

Het leek de C.E.G.E.S. juist, mede in verband met haar kiezen voor de thematische behandeling van de laatste halve eeuw, genoemd voorstel mét toelichting, welke beide in 1968 het licht zagen, als "Bijlage 3" aan het Verslag over de eerste helft van 1972 toe te voegen, (zie ook pag. 386 en 387).

Het voorstel luidde:

"De kandidaat dient:

- a. inzicht te hebben in de historische ontwikkeling gedurende de laatste halve eeuw, waarbij hij mede blijk moet geven vertrouwd te zijn met verwerking van historisch materiaal;
- b. kennis te hebben van de ontwikkeling der staatsinstellingen van het Koninkrijk der Nederlanden, gezien tegen hun historische achtergrond en van hun hedendaagse structuur en functie;
- c. vertrouwd te zijn met een aantal uit de algemene en Nederlandse geschiedenis gekozen onderwerpen, waarbij verschillende aspecten van de geschiedenis tot hun recht dienen te komen.
Zulk een onderwerp mag, indien dit voor een juiste behandeling noodzakelijk is, zich mede uitstrekken over het onder a. genoemde tijdvak.

Bij het examen onder c. kan uitgegaan worden van een tekst, waarvan de kandidaat voorafgaande aan het examen inzage heeft gekregen."

De toelichting zag er als volgt uit:

- "a. Wanneer onder a. de formulering gekozen is "inzicht in de historische ontwikkeling", wordt daarmee nadrukkelijk bedoeld, dat feitenkennis slechts in zoverre geëist wordt als voor een juist begrip van de historische ontwikkeling noodzakelijk is.

Hiermee is enerzijds vastgesteld, dat een bepaalde feitenkennis onmisbaar is voor een goed inzicht in de historische ontwikkeling en anderzijds, dat feitenkennis als zodanig onvoldoende is.

In verband hiermee wordt er nog op gewezen, dat ook binnen de "beperkte" leerstof van de laatste halve eeuw een selectie zal moeten plaatsvinden. Deze selectie zal niet voor alle leraren dezelfde zijn, want het doel n.l. een inzicht in de

historische ontwikkeling, kan langs verschillende wegen en door middel van verschillende themata bereikt worden.

Wanneer het inzicht van de leerlingen getoetst wordt door middel van opdrachten, gebaseerd op aan hen verschaft materiaal, zullen de leerlingen daarbij gebruik mogen maken van hulpmiddelen, met name van "leer"boeken, atlassen e.d.

- b. Ten aanzien van het onder b. genoemde wordt er op gewezen, dat dit onderdeel op natuurlijke wijze in het onderzoek moet opgenomen worden, zoals dat ook in het onderwijs zal gebeuren.

Een bepaalde ontwikkeling op het terrein van de staatsinstellingen kan uitgangspunt zijn voor een gesprek over politieke en maatschappelijke verschijnselen in Nederland en daarbuiten.

- c. Bij het onder c. genoemde wordt er op gewezen, dat "een aantal" een rekbaar begrip is. Het aantal onderwerpen zal kunnen afhangen van het schooltype (vgl. m.a.v.o.-3 en v.w.o.), maar ook van de omvang en de diepgang van de onderwerpen. Het programma is echter bedoeld voor v.w.o. en a.v.o. en het gaat dus nog om een algemene vorming, zodat een onderwerp niet de omvang moet hebben van een universitaire scriptie.

Bovendien moeten in verband met die algemene vorming van de leerling de verschillende aspecten van de historische ontwikkeling tot hun recht komen en daarvoor zijn over het algemeen verschillende onderwerpen een noodzaak.

Verder is het in de geest van het programma de onderwerpen te spreiden over de geschiedenis en ze niet alle uit één bepaalde periode van de geschiedenis te kiezen.

In elk geval zijn onderwerpen die geheel binnen de laatste halve eeuw vallen uitgesloten, daar anders een zekere doublure ontstaat van het onder a. genoemde.

Indien het echter voor de juiste behandeling van een onderwerp noodzakelijk is, mag het zich mede uitstrekken over de laatste halve eeuw. Tenslotte wordt er nog op gewezen, dat om zoveel mogelijk ruimte te geven aan de belangstelling en de mogelijkheden in elk geval voor een deel daarvan, het initiatief van de leerling kan uitgaan, vanzelfsprekend in overleg met de leraar".

Aantekeningen:

1998-1999-2000-2001

1. Inleiding

Deze verslag is bedoeld voor de leden van de vereniging en de belanghebbenden. Het verslag is opgesteld op basis van de gegevens die de leden van de vereniging hebben verschaft. Het verslag is opgesteld op basis van de gegevens die de leden van de vereniging hebben verschaft. Het verslag is opgesteld op basis van de gegevens die de leden van de vereniging hebben verschaft.

2. Algemeen

De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende activiteiten uitgevoerd: ... De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende activiteiten uitgevoerd: ... De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende activiteiten uitgevoerd: ...

3. Resultaten

De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende resultaten behaald: ... De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende resultaten behaald: ...

4. Financiële toestand

Post	1998-1999	1999-2000	2000-2001	2001-2002
Winst	...	...	...	...
Verlies	...	...	...	...
Winst	...	...	...	...
Verlies	...	...	...	...
Winst	...	...	...	...
Verlies	...	...	...	...
Winst	...	...	...	...
Verlies	...	...	...	...
Winst	...	...	...	...
Verlies	...	...	...	...

5. Conclusies

De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende conclusies getrokken: ... De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende conclusies getrokken: ...

De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende conclusies getrokken: ... De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende conclusies getrokken: ...

De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende conclusies getrokken: ... De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende conclusies getrokken: ...

De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende conclusies getrokken: ... De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende conclusies getrokken: ...

6. Aanbevelingen

De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende aanbevelingen gedaan: ... De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende aanbevelingen gedaan: ... De vereniging heeft in 1998-1999-2000-2001 de volgende aanbevelingen gedaan: ...

Deze verslag is opgesteld op basis van de gegevens die de leden van de vereniging hebben verschaft. Het verslag is opgesteld op basis van de gegevens die de leden van de vereniging hebben verschaft. Het verslag is opgesteld op basis van de gegevens die de leden van de vereniging hebben verschaft.

Aantekeningen:

COMMISSIES

DIDAKTIEKCOMMISSIE

J.G. TOEBES, *voorzitter*, Groesbeekseweg 436, Nijmegen, tel. 08800-30383.
MEJ. C.C.A. BRIET, *secretaresse*, Buurtweg 56, Ederveen, tel. 08387-1944
A.C.E. JANSE, *penningmeester*, Oranjelaan 13, Castricum, tel. 02518-53548, postrekening 1561752
t.n.v. de penningmeester Didaktiekcommissie V.G.N.
J. BROUWER, Elst (Gld).
A.P. DIJKSTRA, Meppel.
P.H.F. GIELES, 's-Hertogenbosch.
C.J. LEIJH, 's-Gravenhage.

COMMISSIE POSTACADEMIALE VORMING

DRS. H.W. TIMMER, Cordel Hullplaats 61, Rotterdam, tel. 010-214865, *waarnemend voorzitter*:
beleid collegedagen
DRS. J.H. VINK, Delflandstraat 69, Nootdorp, tel. 01731-299, *2e vice-voorzitter*: conferenties
P.W. BROUWER, Fred. van Eedenplaats 61, Capelle a.d. IJssel, tel. 010-335591, *1e secretaris*: interne
zaken.
J.G. KIKKERT, Karekietlaan 12, Oostvoorne, tel. 01885-2926, *2e secretaris*: organisatie en
administratie van de collegedagen.
W. BACHMAN, Veld en Beemd 65, Krimpen a.d. IJssel, tel. 01807-5429, *penningmeester*.
DR. J. SWART, Lindelaan 40, Assen, tel. 05920-14591, *portefeuilles*.
DRS. R.H. COOLS, Zijdeweg 57, Wassenaar, tel. 01751-8215, *publicaties*.

AFDELINGEN

De organisatie van de postacademiale colleges in de diverse plaatsen is in handen van de besturen van
de V.G.N.-afdelingen.

De adressen van de *afdelingssecretariaten* zijn:

Alkmaar:	Lindenlaan 12, Bergen N.H.	Haarlem:	Edward Jennerstraat 8.
Arnhem:	Wildenborglaan 32 VI.	Heerlen:	Leenderkapelweg 27, Schaesberg.
Amsterdam:	de Savornin Lohmanlaan 5, Amstelveen.	Hengelo:	Th. de Keyserstraat 276, Enschede.
Den Bosch:	Philips de Tweedestr. 51.	Leeuwarden:	Gerard ter Borchstraat 19.
Breda:	Bavelselaan 224.	Maastricht:	Passementsmakersdreef 30.
Eindhoven:	Kruisakker 76.	Rotterdam:	Kamperfoelielaan 15, Oostvoorne.
Goes:	Valckeslotlaan 89.	Utrecht:	J.F. Kennedylaan 131, Woudenberg.
Groningen:	Kamperfoelieweg 42, Paterswolde.	Venlo:	Groenstraat 224.
Den Haag:	Paulus Potterstr. 26, Lisse.	Zutphen:	Gerstekamp 12, Warnsveld.
		Zwolle:	Stevinstraat 9, Kampen.

MAVOCOMMISSIE

A.L. VERHOOG, *voorzitter*, Drakenstein 8, Leiderdorp, tel. 01710-41127.
C.S. RUTSEN, *secretaris*, Kerspelstraat 59, Mijdrecht, tel. 02979-4017.
P. DOVES, Zaandam.
P.G. RUYS, Aagje Dekenlaan 88, Bussum.

COMMISSIE PEDAGOGISCHE AKADEMIES (PEDAK)

L.W. BOOGERT, *voorzitter*, Wielengahof, Delft, tel. 015-44029.
A.J. KAARSEMAKER, *secretaris*, Schepenenlaan 210, Middelburg, tel. 01180-3661.
DRS. D.J. NOORDAM, *penningmeester*, Jan Vethkade 50, Dordrecht, tel. 01850-37781.
P.W. BROUWER, Capelle aan de IJssel.
BR. EMILIUS GORDIJN, 's-Gravenhage.

Per 10 april 1972 is de naam van de vereniging gewijzigd: „Vereniging van leraren
Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (V.G.N.)”

Om financieel-technische redenen kon het omslag nog niet aangepast worden.

Een nieuwe, verrassende stroming in het woelige water van maatschappijleer en godsdienst:

ARTEMA-REEKS

Pogingen om de inhoud van de vakken maatschappijleer en godsdienst te definiëren hebben tot heden slechts geleid tot goedklinkende maar ietwat vage omschrijving als 'een zo breed mogelijke maatschappelijke vorming' (hoe breed is mogelijk?) of 'een attitude-vormende activiteit' (welke attitude en welke activiteit?).

Wat de ARTEMA-REEKS doet, is: de consequentie trekken uit de vorgeschetste situatie. En wel: door de leraar een mer à boire te bieden aan onderwerpen waaruit hij dan — naar eigen inzicht, aangepast aan zijn schoolsituatie — een verantwoorde keus kan maken. De in de ARTEMA-REEKS opgenomen bijdragen, zijn bedoeld als eerste informatie, als startpunten voor werkstukken, projecten en discussies. Vele ervan vormen bovendien een duidelijk trait d'union met andere maatschappijwetenschappen, bijvoorbeeld geschiedenis, aardrijkskunde en economische wetenschappen en menswetenschappen, bijvoorbeeld sociologie, filosofie en politicologie.

In de ARTEMA-REEKS verschenen als eerste drie:

MONOTHEISME	a. Christendom	— Prof.Dr. W.H. v.d. Pol
168 blz.	b. Islam	— Drs. C.A. v.d. Koppel
f 14,90	c. Jodendom	— Rabbijn A. Soetendorp jr.

REVOLUTIE IN VIEROUD	— Mr. Ph.P. Everts
136 blz.	— Dr. H.P.H. Jansen
f 12,90	— D. Scherpenzeel
	— H. Stolk

DE ONTTOOVERDE WERELD	— Prof.Dr. P. Smits
112 blz.	
f 10,90	

B.V. Uitgeversmaatschappij Agon Elsevier, N.Z. Voorburgwal 68-70, Amsterdam-Centrum, postbus 152, telefoon 020-23 29 22.